МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ УКРАЇНИ
ГОЛОВНЕ СЛІДЧЕ УПРАВЛІННЯ

НАДАННЯ СПЕЦІАЛІСТОМ ДОВІДОК І ВИСНОВКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЩОДО ІДЕНТИФІКАЦІЇ ОСОБИ, ЗБРОЇ, БОЙОВИХ ПРИПАСІВ, ВИБУХОВИХ РЕЧОВИН, ВИБУХОВИХ ПРИСТРОЇВ, НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН, ЇХ АНАЛОГІВ І ПРЕКУРСОРІВ

Методичні рекомендації



Київ
2025

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ УКРАЇНИ
ГОЛОВНЕ СЛІДЧЕ УПРАВЛІННЯ

НАДАННЯ СПЕЦІАЛІСТОМ ДОВІДОК І ВИСНОВКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЩОДО ІДЕНТИФІКАЦІЇ ОСОБИ, ЗБРОЇ, БОЙОВИХ ПРИПАСІВ, ВИБУХОВИХ РЕЧОВИН, ВИБУХОВИХ ПРИСТРОЇВ, НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН, ЇХ АНАЛОГІВ І ПРЕКУРСОРІВ

Методичні рекомендації

Київ
2025

УДК 343.982.32(072)
Н17

Авторський колектив:

Цуцкірідзе М. С., доктор юридичних наук, професор (Національна поліція України); ***Шевчишен А. В.,*** доктор юридичних наук, професор (Головне слідче управління Національної поліції України); ***Єфіменко І. М.,*** кандидат юридичних наук (Національна академія внутрішніх справ); ***Александренко О. В.,*** кандидат юридичних наук, доцент (Національна академія внутрішніх справ); ***Шумейко Д. О.,*** доктор юридичних наук, професор (Головне управління Національної поліції у м. Києві); ***Тарасенко О. С.,*** доктор юридичних наук, професор (Національна академія внутрішніх справ); ***Приходько Ю. П.,*** кандидат юридичних наук, доцент (Національна академія внутрішніх справ); ***Романов М. Ю.,*** доктор філософії в галузі права (Головне слідче управління Національної поліції України); ***Крушеницький А. В.,*** доктор філософії в галузі права (Головне слідче управління Національної поліції України)

Рецензенти:

Удалова Л. Д. – доктор юридичних наук, професор (Національна академія внутрішніх справ);

Погорецький М. А. – доктор юридичних наук, професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

Рекомендовано до друку науково-методичною радою Національної академії внутрішніх справ 24 липня 2025 року (протокол № 7)

Матеріали подано в авторській редакції. Відповідальність за їхню якість, а також відсутність у них відомостей, що становлять державну таємницю та службову інформацію, несуть автори

Н17 **Надання** спеціалістом довідок і висновків у кримінальному провадженні щодо ідентифікації особи, зброї, бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів [Текст] : метод. рек. / [авт. кол.: М. С. Цуцкірідзе, А. В. Шевчишен, І. М. Єфіменко та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2025. – 116 с.

У методичних рекомендаціях висвітлено особливості участі спеціаліста в кримінальному провадженні та надання ним довідок і висновків, що стосуються ідентифікації особи, зброї, вибухових засобів і пристроїв, наркотичних речовин. Окреслено правовий статус спеціаліста, межі його компетенції, процесуальні форми залучення, а також типові напрями досліджень, що потребують застосування спеціальних знань.

Розглянуто змістові та формальні вимоги до довідок і висновків, критерії їх допустимості та значення для доказування в кримінальному провадженні. Видання орієнтовано на працівників органів досудового розслідування, прокурорів, суддів, а також спеціалістів, яких залучають до процесуальних дій.

УДК 343.982.32(072)

© Національна академія внутрішніх справ, 2025
© Головне слідче управління Національної поліції України, 2025

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ УЧАСТІ СПЕЦІАЛІСТА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ 6
1.1. Поняття та правовий статус спеціаліста в кримінальному провадженні 6
1.2. Повноваження спеціаліста в кримінальному провадженні 12
1.3. Порівняльна характеристика спеціаліста й експерта як учасників кримінального провадження 19
РОЗДІЛ 2. УЧАСТЬ СПЕЦІАЛІСТА В ПІДГОТОВЦІ ДОВІДОК І ВИСНОВКІВ: ПРОЦЕСУАЛЬНІ Й ТАКТИЧНІ АСПЕКТИ 23
2.1. Поняття довідки й висновку спеціаліста: правова природа, зміст, процесуальне значення 23
2.2. Порядок залучення спеціаліста в кримінальному провадженні 29
2.3. Використання довідок і висновків спеціаліста в кримінальному процесуальному доказуванні: аналіз судової практики, проблеми правового регулювання та шляхи їх розв'язання 37
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ УЧАСТІ СПЕЦІАЛІСТА В ПРОВЕДЕННІ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ЯК ПРОЦЕС ВСТАНОВЛЕННЯ ТОТОЖНОСТІ ОБ'ЄКТА ЗА ЙОГО ОЗНАКАМИ 46
3.1. Ідентифікація особи 46
3.1.1. Ідентифікація за ознаками зовнішності 48
3.1.2. Ідентифікація живих осіб 49
3.1.3. Дактилоскопічна ідентифікація 50
3.1.4. Ідентифікація за слідами ніг і взуття 51
3.1.5. Деякі питання ідентифікації особи за залишеними слідами 51
3.1.6. Ідентифікація за почерком людини 53
3.1.7. Ідентифікація за письмовим мовленням 54
3.1.8. Судово-медична ідентифікація трупа 57
3.1.9. Ідентифікація за допомогою ДНК-аналізу 59

3.1.10. Ідентифікація за допомогою методів цитологічного дослідження 65
3.2. Ідентифікація вогнепальної зброї та бойових припасів 71
3.3. Ідентифікація холодної зброї та конструктивно схожих з нею виробів 80
3.4. Ідентифікація вибухових речовин і пристроїв 85
3.5. Ідентифікація наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів 105
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ І РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ 114

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ УЧАСТІ СПЕЦІАЛІСТА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

1.1. Поняття та правовий статус спеціаліста в кримінальному провадженні

Спеціальні знання у юридичному контексті вживаються як ознака професійних вмінь та навичок у відповідній галузі знань, що є необхідним для розв'язання завдань у кримінальному провадженні. Тобто, ***спеціальними є ті знання*** якими володіють особи, що мають необхідну освіту, кваліфікацію та досвід роботи у певній сфері науки, техніки, мистецтва чи ремесл.

У межах кримінального провадження спеціальні знання застосовуються з метою забезпечення можливостей отримання доказів, встановлення фактичних даних, недостатніх для *органолептичного* сприйняття[1] та дослідження, перевірки достовірності фактів, отриманих за допомогою органолептичного сприйняття, а також ідентифікації осіб чи предметів.

Отже, у кримінальному провадженні ***спеціальними*** вважаються відомості та/або дані, які не є загальновідомими, набуваються в результаті фахової діяльності та використовуються для встановлення обставин, що мають доказове значення.

Залежно від порядку застосування спеціальних знань і способу фіксації їх результатів, у межах кримінального провадження вирізняються ***процесуальні*** і ***непроцесуальні*** форми використання спеціальних знань. ***Непроцесуальними*** є ті форми застосування спеціальних знань, результати яких не відображаються у процесуальних документах. Однією і з таких форм є консультативна допомога відповідного фахівця, яка надається слідчому у межах досудового розслідування. Ця допомога може мати усне та письмове вираження, яке не має доказового значення, а лише слугує для прийняття слідчим процесуальних і тактичних рішень.

Тобто консультація є думкою фахівця у відповідній галузі знань, яка має лише орієнтуючий характер у межах

[1] Органолептичне сприйняття є методом ідентифікації об'єктів за допомогою органів чуття людини (зору, слуху, нюху, смаку, дотику).

кримінального провадження. Навіть якщо вона реалізована у письмовій формі спеціалістами експертних чи профільних науково-дослідних установ, вона не може розцінюватись як доказ, оскільки не має процесуальних гарантій достовірності викладених відомостей та/або даних.

Процесуальні форми використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень мають більш вагоме значення. Це пояснюється тим, що факт використання спеціальних знань відображається в процесуальних документах (протоколах, висновках експерта), а отже має процесуальну форму. Додержання встановлених вимог щодо складання цих документів забезпечує достовірність відображеної в них інформації. Ця форма застосовуються для вирішення завдань, необхідних у межах доказування, а також перевірки встановлених фактів.

Суб'єктами застосування спеціальних знань є ***спеціаліст*** і ***експерт***. Вони відносяться до уповноважених учасників кримінального провадження і мають правовий статус визначений нормами не лише кримінального процесуального законодавства, а й іншими законодавчими та підзаконними актами. Зокрема, у частині кримінальної відповідальності за достовірність наданої інформації – КК України (ст. 358, 362-2, 368-4, 385), у частині забезпечення поваги до суду та органів досудового розслідування – КУпАП (ст. 185-3, 185-4), у частині організації судово-експертної діяльності – положеннями Закону України «Про судову експертизу», у частині забезпечення діяльності спеціалістів-криміналістів Національної поліції України – положеннями Інструкції про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України, затверджених наказом МВС України від 06.07.2017 № 570, у частині взаємодії спеціалістів-криміналістів зі слідчими підрозділами Національної поліції України – положеннями Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції, затвердженої наказом МВС України від 07.07.2017 № 575, у частині призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень – положеннями інструкції щодо науково-методичного забезпечення експертної діяльності, затвердженої наказом Мінюсту від 08.10.1998 № 53/5 тощо.

Отже, ***спеціалістом у кримінальному провадженні*** є особа, яка володіє спеціальними знаннями і навичками та залучена для надання консультацій, пояснень, довідок, висновків та інших документів під час досудового розслідування і судового провадження. За потреби цим

спеціалістом може бути залучена особа (як фізична, так і юридична), яка не є резидентом України, за умови, якщо вона володіє фаховими знаннями у сфері хімічної, біологічної, радіаційної, ядерної або іншої зброї (ч. 4 ст. 71 КПК України).

Спеціаліст реалізує свої процесуальні повноваження у таких основних ***формах:***

Практична діяльність: участь у підготовці, організації та безпосередньому проведенні окремих слідчих (розшукових) дій; виявлення, фіксація, вилучення слідів (зокрема, мікрооб'єктів), речових доказів, а також виявлення й відібрання зразків для подальшого експертного дослідження, у тому числі самостійне застосування спеціальних знань з метою встановлення фактів, що мають доказове або орієнтуюче значення шляхом надання відповідних *довідок* чи *висновків*;

Методична діяльність: застосування спеціальних прийомів, методик і науково обґрунтованих алгоритмів для проведення окремих процесуальних дій з урахуванням специфіки конкретного кримінального провадження.

Технічна діяльність: використання науково-технічних засобів і криміналістичної техніки, призначених для виявлення, фіксації, дослідження та збереження речових доказів.

Консультативна діяльність: надання усних або письмових роз'яснень щодо питань, які виникають під час розслідування, а в майбутньому можуть бути предметом експертного дослідження. У межах кримінального провадження доцільно виокремити типові ***види консультацій*** спеціаліста:

Консультації загального характеру: допомагають слідчому зорієнтуватися у механізмі вчинення кримінального правопорушення, його наслідках, масштабах, колі ймовірних учасників та інших загальних аспектах події. Такі консультації мають ознайомчий характер та надаються на початковому етапі розслідування, під час проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій, зокрема, огляду місця події, його фотографуванні, складені в його межах схем, креслень, планів.

Консультації спеціального характеру: надаються на етапі підготовки до проведення слідчих (розшукових) дій з метою підвищення їх ефективності та тактичної надійності, а також з'ясування обставин, що потребують спеціальних знань. Спеціаліст може бути залучений також для аналізу й оцінки зібраних даних, відтворення минулої події, перевірки достовірності фактів тощо.

У ході підготовки до допиту підозрюваного спеціаліст може спрогнозувати можливі варіанти неправдивих відповідей, спроби маскування окремих фактів, а також запропонувати тактику їх викриття. Як свідчить слідча практика, до участі в процесуальних діях у якості спеціалістів можуть залучатися:

Спеціалісти-криміналісти підрозділів криміналістичного забезпечення поліції, що функціонують у складі органів досудового розслідування;

Спеціалісти-вибухотехніки підрозділів вибухотехнічної служби Національної поліції України, Державної служби надзвичайних ситуацій, Експертної служби МВС України та інших уповноважених структурних підрозділів відомчої належності;

Працівники судово-експертних установ різних рівнів та напрямків діяльності;

Компетентні фахівці органів державного контролю та нагляду (наприклад, митної, екологічної, санітарної служб тощо);

Представники наукових, освітніх та інших установ, які володіють спеціальними знаннями у відповідних галузях знань;

Приватні особи, які не є працівниками державних чи відомчих установ (структур), але володіють необхідною кваліфікацією та спеціальними знаннями.

Порядок участі спеціаліста у слідчих діях та результати його залучення підлягають фіксації в протоколі відповідно до вимог процесуального законодавства. Залучення спеціаліста під час досудового розслідування обумовлене як об'єктивною складністю окремих слідчих дій, так і потребою у забезпеченні належного рівня процесу доказування у випадках необхідних для:

кваліфікованого надання допомоги у проведенні окремих процесуальних дій;

застосування прийомів та технічних засобів, що забезпечують оперативне і якісне виконання завдань, які передбачають використання спеціальних знань;

тактичних та етичних міркувань (наприклад, при проведення огляду тіл потерпілих тощо);

одночасного застосування кількох засобів криміналістичної техніки, що потребує командної роботи з фаховим розмежуванням функцій;

виконання значного обсягу роботи, що вимагає спеціальної підготовки, досвіду або навичок, якими слідчий не володіє у повному обсязі.

Тому залучення спеціаліста у межах кримінального провадження слід розцінювати переважно як об'єктивну

необхідність, а не як формальний обов'язок. Уповноважені учасники кримінального провадження самостійно приймають рішення про доцільність такого залучення з урахуванням складності ситуації, характеру обставин, що підлягають встановленню, та наявності питань, вирішення яких потребує залучення спеціальних знань.

Основними вимогами щодо спеціаліста у кримінальному провадженні є:

наявність володіння ним необхідних спеціальних знань і навичок;

відсутність зацікавленості або упередженості щодо результатів розслідування;

його неучасть у попередньому вивченні, дослідженні або перевірці матеріалів, які використовуються як докази у кримінальному провадженні.

Отже, у кримінальному провадженні спеціаліст виступає як суб'єкт (учасник), залучений для застосування спеціальних знань і навичок з метою надання фахової допомоги дізнавачу, слідчому, прокурору чи суду в процесі реалізації окремих процесуальних дій. Він бере участь у проведенні слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових), а також інших процесуальних дій з метою:

сприяння у виявленні, фіксації, вилученні, переміщенні та дослідженні речей (предметів) і документів;

застосування спеціальних технічних засобів (приладів);

формулювання запитань експерту та роз'яснень, що стосуються сфери його спеціальних знань, сторонам і суду, а також для надання:

Висновків з питань, що належать до сфери його компетенції, у межах досудового розслідування кримінальних проступків (у тому числі відповідно до ч. 3 ст. 214 КПК України);

Довідок з питань, передбачених ч. 3 ст. 245-1 КПК України, тобто для здійснення зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису особі, яка є власником або володільцем відповідних приладів та/або засобів;

Довідок і висновків щодо ідентифікації особи, зброї, вибухових речовин, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, інших об'єктів, які потребують дослідження в межах кримінального провадження (п. 9 ч. 4 ст. 71 КПК України).

Цю діяльність слід розглядати як процесуальну форму використання спеціальних знань, оскільки відповідно до ст. 99 КПК України ***довідки, висновки та інші документи,*** підготовлені спеціалістом, можуть бути долучені до матеріалів кримінального провадження як ***доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження***.

Окрему увагу серед суб'єктів, які залучаються до участі в кримінальному провадженні, заслуговують працівники підрозділів, що здійснюють свої функціональні обов'язки у структурі органів досудового розслідування Національної поліції України. Їх правовий статус та повноваження визначені положеннями наказу МВС України № 570 від 06.07.2017 року «Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України». Цей нормативно-правовий акт передбачає два окремих види спеціалістів, які залучаються до кримінального провадження, а саме с***пеціаліст-криміналіст*** та ***спеціаліст-вибухотехнік.*** Основна відмінність між ними полягає в галузевій спрямованості їхніх повноважень та функціональній значущості.

Спеціаліст-криміналіст здійснює техніко-криміналістичне забезпечення слідчих (розшукових) дій, зосереджуючись на виявленні, фіксації, вилученні та попередньому аналізі слідової інформації, застосуванні фото- і відеофіксації, технічних засобів і криміналістичних методів фіксації та аналізу криміналістично значущої інформації. Його діяльність має комплексний характер і охоплює широкий спектр повноважень.

Спеціаліст-вибухотехнік залучається у випадках, пов'язаних із виявленням, нейтралізацією або дослідженням вибухонебезпечних предметів, бойових припасів, вибухових речовин і пристроїв, а також слідів вибухів. Його діяльність є вузькоспеціалізованою, технічно складною та потенційно небезпечною, яка потребує достатньої фахової підготовки та наявності відповідних дозволів для роботи з вибухонебезпечними предметами і речовинами.

Обидві категорії спеціалістів виступають як суб'єкти кримінального провадження з відповідною процесуальною правоздатністю, але розрізняються за характером компетенцій, обсягом повноважень та умовами залучення до проведення процесуальних дій.

1.2. Повноваження спеціаліста в кримінальному провадженні

Діяльність спеціаліста обмежується межами компетенції того процесуального суб'єкта, який ініціював його залучення, та здійснюється винятково в частині використання спеціальних знань, необхідних для належного процесуального забезпечення досудового розслідування. Відповідно до кримінального процесуального законодавства України, спеціаліст є окремим учасником кримінального провадження (п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України), який наділений повноваженнями. Залучення спеціаліста до кримінального провадження можливе лише за умови його ***правоздатності***, ***дієздатності*** та ***деліктоздатності***.

Правоздатність спеціаліста пов'язана з його суб'єктним допуском до участі у кримінальному провадженні, здатного здійснювати спеціальні дії на підставі закону. Тобто, спеціаліст повинен:

мати відповідний рівень професійної кваліфікації (наприклад, освіту, професійний досвід у відповідній галузі знань тощо);

бути визначеним законом як такий, що може брати участь у провадженні в статусі спеціаліста відповідно до ст. 71 КПК України.

У практичному розумінні ***дієздатність спеціаліста*** передбачає наявність у нього повної цивільної дієздатності, що за загальним правилом настає з 18 років. Це означає, що він повинен мати:

здатність належним чином здійснювати покладені на нього процесуальні функції (наприклад, участь у слідчих діях, надання консультацій, роз'яснень, технічної допомоги тощо);

необхідний рівень усвідомлення і самостійності у прийнятті рішень в межах своєї компетенції.

Деліктоздатність спеціаліста гарантує, що у випадку порушення закону, він може бути притягнутий до відповідальності на загальних засадах. Йдеться про:

відповідальність спеціаліста за недбалість, перевищення повноважень або розголошення інформації, яка становить таємницю слідства;

можливість притягнення спеціаліста до кримінальної, адміністративної чи дисциплінарної відповідальності в разі порушення закону у кримінальному провадженні.

Відповідно до ст. 71 КПК України, повноваження спеціаліста визначаються його процесуальним статусом як окремого учасника кримінального провадження. Спеціаліст може бути залучений:

сторонами кримінального провадження – для надання фахової допомоги (на платній або безоплатній основі) під час досудового розслідування;

судом – під час судового розгляду.

У випадках, прямо передбачених кримінальним процесуальним законодавством, спеціаліст уповноважений надавати довідки, висновки та інші документи, що мають процесуальне значення. Тому на нього покладаються відповідні процесуальні права та обов'язки, детально визначені у частині четвертій та п'ятій ст. 71 КПК України. Зокрема, ***спеціаліст має право:***

ставити запитання учасникам процесуальної дії – з дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, або суду;

користуватися технічними засобами, приладами та спеціальним обладнанням;

звертати увагу сторони або суду на характерні обставини чи особливості речей і документів;

викладати у висновку відомості, що мають значення для кримінального провадження, навіть якщо щодо них не були поставлені запитання;

знайомитися з протоколами процесуальних дій, у яких він брав участь, і подавати до них зауваження;

отримувати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із залученням до кримінального провадження;

заявляти клопотання про забезпечення особистої безпеки у випадках, передбачених законом.

Також ***спеціаліст наділений правом:***

надавати висновки з питань, що належать до сфери його знань, під час досудового розслідування кримінальних проступків, зокрема у випадках, визначених ч. 3 ст. 214 КПК України;

надавати довідки з питань у межах його компетенції відповідно до ч. 3 ст. 245-1 КПК України;

надавати довідки та висновки щодо ідентифікації осіб, зброї, бойових припасів, вибухових речовин і пристроїв, слідів вибуху чи пострілу, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів і сильнодіючих лікарських засобів.

У цьому контексті на спеціаліста ***покладаються обов'язки:***

з'явитися за викликом слідчого, дізнавача, прокурора або суду з необхідним технічним обладнанням, приладами та пристроями;

виконувати вказівки сторони кримінального провадження, яка його залучила, або суду, а також надавати пояснення з питань, поставлених у межах його компетенції;

дотримуватися вимог конфіденційності, зокрема не розголошувати відомості, що безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, які стали йому відомі у зв'язку з виконанням покладених обов'язків;

заявити самовідвід, якщо існують обставини, що виключають його участь, передбачені кримінальним процесуальним законодавством.

Відповідальність спеціаліста обумовлюється як положеннями процесуального законодавства, так і нормами інших галузей права, зокрема. тими, що регулюють адміністративну та кримінальну відповідальність. Відповідно до ст. 72 КПК України, спеціаліст несе відповідальність згідно із законом у разі невиконання покладених на нього обов'язків або умисного надання завідомо неправдивих висновків.

Злісне ухилення спеціаліста від явки до суду може бути кваліфіковане як прояв неповаги, що тягне за собою адміністративну відповідальність відповідно до ст. 185-3 КУпАП. Аналогічні дії, вчинені щодо органів досудового розслідування чи прокуратури, також можуть розцінюватися як протиправна поведінка, що порушує встановлений порядок кримінального провадження, і за наявності відповідних підстав стати предметом розгляду в межах адміністративної чи дисциплінарної відповідальності (ст. 185-4 КУпАП).

У разі розголошення відомостей досудового розслідування (таємниці слідства), у тому числі інформації з обмеженим доступом (конфіденційної, таємної чи службової), спеціаліст може бути притягнутий до кримінальної відповідальності. Окрім цього, у випадках, передбачених законом, спеціаліст несе відповідальність, зокрема за такі діяння:

складання завідомо підроблених офіційних документів, що посвідчують факти, які мають юридичне значення (ст. 358 КК України);

зловживання повноваженнями, якщо це спричинило істотну шкоду охоронюваним законом правам, свободам та інтересам особам чи держави (ст. 365-2 КК України);

прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, пов'язаної з наданням фахових послуг у кримінальному провадженні (ст. 368-4 КК України);

завідомо неправдиве показання, подання недостовірних або підроблених доказів до суду чи органів досудового розслідування (ст. 385 КК України).

Ця діяння суперечать як етичним засадам професійної діяльності спеціаліста, так і процесуальним вимогам, встановленим для осіб, які залучаються до кримінального провадження. У свою чергу, це формує чіткі межі відповідальності спеціаліста, визначені чинним законодавством України.

Окремої уваги заслуговують такі суб'єкти кримінально процесуальних правовідносин, як ***спеціаліст-криміналіст*** та ***спеціаліст-вибухотехнік***.

Спеціаліст-криміналіст – особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і як спеціаліст здійснює техніко-криміналістичне забезпечення діяльності, яке полягає в комплексному застосуванні системи науково-технічних засобів розслідування. Основні завдання такої діяльності полягають у комплексному застосуванні науково-технічних засобів з метою документування протиправної події, а також виявляння, документування, фіксування, вилучення та доекспертування слідів чи речей, які мають відношення до кримінального правопорушення.

Спеціаліст-криміналіст залучається слідчими підрозділами органів досудового розслідування і виконує визначені КПК України функції та завдання, зокрема, надає допомогу слідчим у проведенні слідчих (розшукових) дій. Відповідно до кримінального процесуального законодавства та відомчих нормативно-правових актів, спеціаліст-криміналіст залучається до кримінального провадження як фахівець з окремих криміналістичних знань, виконуючи такі функції як:

прибуття на місце проведення процесуальних дій із відповідним технічним оснащенням та витратними матеріалами;

ознайомлення з обставинами події, з метою надання слідчому допомоги у межах проведення процесуальних дій, креслення планів, а також використання науково-технічних засобів для фіксації та вилучення слідової інформації;

перед застосуванням спеціальних засобів інформує слідчого про їх технічні характеристики;

надання методичної і практичної допомоги у виявлянні, фіксуванні, документуванні, вилучанні та доекспертуванні слідів кримінального правопорушення та інших речових доказів;

застосування техніко-криміналістичних засобів фото- та відеофіксації, у тому числі обладнаних безпілотними літальними апаратами, а також використання приладів для копіювання цифрової інформації, експрес-аналізу, генетичної ідентифікації тощо;

консультування щодо зовнішніх характеристик об'єктів, що вилучаються, акцентуючи увагу слідчого на фактичних даних, які можуть мати значення для розслідування;

надання допомоги у процесі фіксування в протоколі слідчої (розшукової) дії інформації про сліди та речові докази, а за потреби – в їх упакуванні;

за запитом слідчого надає фотоматеріали в електронній формі або виготовляє фототаблиці;

відбирання біологічного матеріалу та проведення ідентифікації геномної інформації на підставі ст. 5 Закону України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини»;

після завершення чергування звітує про результати роботи керівнику підрозділу криміналістичного забезпечення;

проведення перевірки отриманих даних через інформаційну підсистему «СЛІД» ІКС «Інформаційний портал Національної поліції України».

У межах роботи слідчо-оперативної групи (СОГ), спеціаліст-криміналіст:

надає слідчому або дізнавачу консультації з питань, що потребують спеціальних знань;

здійснює фіксацію інформації шляхом вимірювання, фотографування, відеозапису, складання схем, планів, графічних зображень об'єктів або місць події;

виявляє, фіксує, вилучає й упаковує матеріальні об'єкти, що містять слідову інформацію;

проводить експрес-аналіз об'єктів за зовнішніми ознаками (без оформлення письмового висновку);

відповідає за повноту і якість фіксації слідової інформації, належне оформлення протоколу огляду місця події та відповідних додатків до нього.

Отже, діяльність спеціаліста-криміналіста має комплексний характер і охоплює практичну, технічну, методичну та консультативну складові. Його функції виходять за межі епізодичної участі у проведенні окремих процесуальних дій і

включають забезпечення криміналістичного супроводу всього процесу досудового розслідування. Спеціаліст-криміналіст бере участь у процесуальних діях з метою надання фахової допомоги у виявлянні, фіксуванні, вилучанні речей і документів, застосуванні технічних засобів під час дослідження матеріалів кримінального провадження, а також у наданні допомоги слідчому щодо формулювання запитань експерту та роз'ясненні питань, що стосуються спеціальних знань, сторонам провадження та суду.

Він діє виключно в межах компетенції того процесуального учасника, який залучив його до виконання відповідних завдань, і лише в частині застосування спеціальних знань та навичок якими він володіє. У процесі або після завершення слідчих (розшукових) дій спеціаліст-криміналіст може здійснювати попереднє дослідження слідів чи інших об'єктів, висловлювати обґрунтовані припущення та ймовірні висновки. Такі судження не фіксуються в протоколі процесуальної дії, не мають статусу доказів, однак можуть бути враховані під час формування слідчих версій та потребують додаткової перевірки шляхом експертного дослідження або під час проведення інших процесуальних дій.

Окремий аспект діяльності спеціаліста-криміналіста полягає у наданні консультативної допомоги. Така допомога може стосуватися: вивчення матеріалів провадження; аналізу обставин події; інтерпретації технічної, криміналістичної або іншої спеціальної інформації.

Консультації можуть мати як усний, так і письмовий характер, у тому числі бути наданими безпосередньо під час дослідження доказів у суді. Крім того, спеціаліст-криміналіст може залучатися до ідентифікаційних заходів. Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 71 КПК України, він має право надавати довідки або висновки з питань, що належать до сфери його спеціальних знань, зокрема, щодо ідентифікації:

особи (людини);

зброї, бойових припасів;

вибухових речовин та пристроїв;

слідів вибуху або пострілу;

наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів;

сильнодіючих лікарських засобів.

Надання цих документів є процесуальною формою реалізації спеціальних знань, оскільки згідно зі ст. 99 КПК України довідки, висновки та інші документи спеціаліста можуть

бути долучені до матеріалів кримінального провадження як документи, що містять доказ факту чи обставин, що підлягають доказування в межах кримінального провадження.

На відміну від останнього, ***спеціаліст-вибухотехнік*** виконує персоніфіковані функції, що передбачають високий рівень відповідальності, спеціальної технічної підготовки та наявності відповідних допусків до роботи з вибухонебезпечними предметами, боєприпасами, пристроями та засобами. Основні напрями його діяльності включають:

інформування про прибуття на місце події керівника органу чи підрозділу поліції (або відповідального представника керівництва, старшого СОГ);

узгодження дій зі старшим СОГ у разі зміни оперативної обстановки з метою збереження слідів кримінального правопорушення та запобігання їх втраті;

участь в огляді місця події разом із учасниками СОГ, з обов'язковою фіксацією обставин правопорушення відповідно до вимог КПК України, у тому числі із застосуванням фото- та відеозйомки.

Огляд вилучених об'єктів, зокрема, боєприпасів, вибухових речовин, пристроїв та засобів ініціювання, проводиться з метою:

визначення рівня їх вибухонебезпечності;

надання рекомендацій щодо подальшого поводження з ними.

Прийняття рішень щодо вибухонебезпечних предметів включає:

розрядження, знешкодження або знищення;

оформлення відповідної довідки про рівень небезпечності кожного виявленого об'єкта;

у випадку знищення – складання акту про знищення (знешкодження).

Під час упакування вибухонебезпечних предметів кожен об'єкт упаковується окремо з забезпеченням його надійної фіксації всередині упаковки.

Після завершення огляду, у разі ухвалення рішення про можливість вилучення вибухонебезпечних предметів, спеціаліст-вибухотехнік за дорученням слідчого організовує їх доставлення до спеціального приміщення вибухотехнічного підрозділу для тимчасового зберігання і подальшого проведення експертизи або знищення (якщо це можливо). У іншому випадку знищення проводиться на місці події з дотримання усіх необхідних заходів безпеки.

1.3. Порівняльна характеристика спеціаліста й експерта як учасників кримінального провадження

На відміну від спеціаліста, ***експерт*** є окремим учасником кримінального провадження, який не лише володіє спеціальними знаннями у відповідній галузі діяльності, але й має право проводити судову експертизу відповідно до Закону України «Про судову експертизу» (ст. 69 КПК України). Йому доручається проведення досліджень об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, з метою надання обґрунтованого висновку на поставлені запитання.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про судову експертизу», судова експертиза – це дослідження, що здійснюється на основі спеціальних знань у сфері науки, техніки, мистецтва чи ремесла, з метою формулювання висновку щодо питань, які є або можуть стати предметом судового розгляду. У свою чергу, висновки експерта на рівні з показаннями, речовими доказами і документами, є процесуальними джерелами доказів. Тобто, формою закріплення та збереження фактичних даних, які формують доказову базу в межах кримінального провадження, або ж джерелами доказів.

Судовим експертом може бути лише особа, яка відповідає чітко встановленим кваліфікаційним вимогам, а саме:

має вищу освіту відповідного профілю;

має освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста або магістра;

пройшла професійну підготовку і отримала кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності (спеціалізації).

Правова основа експертної діяльності визначена як Законом України «Про судову експертизу», так і положеннями кримінального процесуального законодавства. Відповідно до ч. 3 ст. 69 КПК України, експерт має право:

ознайомлюватися з матеріалами кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження;

заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків;

бути присутнім при проведенні процесуальних дій щодо об'єктів дослідження;

викладати у висновку відомості, що мають доказове значення, навіть якщо вони не стосуються прямо поставлених запитань;

ставити запитання учасникам провадження у межах компетенції;

отримувати винагороду та компенсацію витрат (якщо експертиза не є службовим обов'язком);

заявляти клопотання про забезпечення безпеки;

користуватися іншими правами, передбаченими законом.

На відміну від експерта, спеціаліст не проводить судову експертизу, не формулює висновку на основі самостійного дослідження, а надає консультації, технічну допомогу, пояснення, довідки та (в окремих випадках) висновки з визначених законом питань, що не мають характеру експертного дослідження (ст. 71 КПК України).

Окрім закріплених законом прав, експерт не має права самостійно, за власною ініціативою, здійснювати збирання доказової інформації для проведення експертизи. У разі, якщо наданих матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків, експерт має право відмовитися від складання висновку у встановленому порядку.

У межах кримінального провадження експерт зобов'язаний:

особисто провести повне та всебічне дослідження і надати обґрунтований, об'єктивний письмовий висновок з питань, поставлених у постанові (ухвалі) про призначення експертизи; у разі потреби – надати роз'яснення висновку;

прибути до суду для участі у судовому розгляді й відповісти на запитання сторін під час допиту;

забезпечити збереження об'єкта дослідження. Якщо експертиза передбачає повне або часткове знищення об'єкта чи зміну його властивостей, експерт зобов'язаний отримати попередній дозвіл від особи, яка його залучила, або суду;

дотримуватись вимог конфіденційності: не розголошувати відомості, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків, без згоди сторони або суду; утримуватись від повідомлення будь-якій третій особі про хід проведення експертизи чи її результати;

заявити самовідвід, якщо існують обставини, що виключають його участь відповідно до положень КПК України (наприклад, упередженість, особистий інтерес тощо);

невідкладно повідомити сторону провадження або суд, якщо неможливо провести експертизу у зв'язку з відсутністю необхідних знань, матеріалів або без залучення інших спеціалістів;

заявити клопотання про уточнення доручення, якщо його зміст або обсяг викликають сумніви, або якщо поставлені

питання виходять за межі компетенції експерта чи потребують участі інших осіб.

Отже, експерт не є самостійним суб'єктом збирання доказів, його діяльність носить процесуально-допоміжний характер та здійснюється виключно у межах і на підставі доручення сторони або суду. Виконання обов'язків експерта потребує суворого дотримання законодавчих вимог як щодо процедури дослідження, так і щодо його результатів та етичної поведінки. За завідомо неправдивий висновок, відмову без поважних причин від виконання покладених обов'язків у суді, невиконання інших обов'язків експерт несе відповідальність, встановлену законом.

У цьому контексті можна охарактеризувати ***основні відмінності*** між ***експертом*** і ***спеціалістом*** у кримінальному провадженні, які ґрунтуються на *функціональному призначенні* та *процесуальному статусі,* відповідно до статей 69 та 71 КПК України.

1. Мета залучення:

Експерт залучається для проведення судової експертизи, результатом якої є висновок експерта, що є одним із джерел доказів у кримінальному провадженні.

Спеціаліст залучається для надання консультацій, пояснень, довідок, допомоги, у тому числі технічної, при здійсненні процесуальних дій. Його документи ***можуть мати*** доказове значення.

2. Підстави для діяльності:

Експерт має право проводити експертизи відповідно до Закону України «Про судову експертизу».

Спеціаліст може залучатися без спеціального статусу експерта, достатньо володіння спеціальними знаннями або навичками (у певній сфері).

3. Форма результату роботи:

Експерт готує письмовий висновок експерта на поставлені запитання.

Спеціаліст може надати довідку, висновок або пояснення, а також проводити фіксацію (фото, схеми тощо), технічну допомогу, брати участь у слідчих (розшукових) діях.

4. Правовий статус та джерело доказів:

Експерт є суб'єктом доказування, а його висновок – це самостійне джерело доказів відповідно до ст. 84 КПК України.

Спеціаліст не є суб'єктом доказування у загальному розумінні; його висновки, довідки чи пояснення можуть оцінюватися у сукупності з іншими доказами, проте сам

спеціаліст не створює джерела доказів в загальному процесуальному значенні, як експерт.

5. Обсяг повноважень:

Експерт не має права збирати матеріали самостійно, але має широкі повноваження у межах проведення експертизи.

Спеціаліст може брати участь у слідчих діях, збирати зразки, фіксувати обставини тощо, тобто надавати практичну допомогу стороні, яка його залучила.

6. Процедура залучення:

Експерт призначається слідчим, прокурором або судом офіційно, на підставі постанови або ухвали.

Спеціаліст може бути залучений гнучкіше, у тому числі стороною захисту або обвинувачення, навіть усно – для участі в окремих діях чи підготовки довідок.

7. Відповідальність:

Обидва суб'єкти несуть відповідальність за завідомо неправдиві висновки.

Для експерта передбачено відповідальність також за відмову від виконання обов'язків, невиконання обов'язків у суді, тощо (ст. 70 КПК України).

Для спеціаліста встановлена менш сувора відповідальність (ст. 72 КПК), основний акцент – на неприбутті чи порушенні етичних і процесуальних обов'язків.

8. Процесуальними обмеженнями:

Експерт зобов'язаний прибути до суду і дати відповіді на запитання під час допиту (п. 2 ч. 5 ст. 69 КПК).

Спеціаліст може бути допитаний як свідок щодо обставин, які стали йому відомі під час участі у процесуальних діях, а також з питань, що потребують спеціальних знань. Таким чином, у процесуальному контексті спеціаліст має дещо ширший комунікативний зв'язок із судом або слідчим, ніж експерт, оскільки його пояснення не є формою висновку, а можуть розцінюватися як допоміжний засіб у збиранні та оцінці доказів.

Отже, *експерт* у кримінальному провадженні є особою, яка має право проводити судову експертизу та надає висновок з питань, що потребують спеціальних знань, у межах офіційно призначеного дослідження. Натомість с*пеціаліст* – це особа, яка володіє спеціальними знаннями чи навичками і може надавати допомогу, пояснення, технічне сприяння або консультації під час проведення процесуальних дій, не будучи експертом у процесуальному значенні.

РОЗДІЛ 2
УЧАСТЬ СПЕЦІАЛІСТА В ПІДГОТОВЦІ ДОВІДОК І ВИСНОВКІВ: ПРОЦЕСУАЛЬНІ Й ТАКТИЧНІ АСПЕКТИ

2.1. Поняття довідки й висновку спеціаліста: правова природа, зміст, процесуальне значення

Документ є основним видом ділового мовлення, за допомогою якого фіксується, перевіряється та підтверджується достовірність і об'єктивність інформації (відомостей та/або даних). За своєю природою документ є матеріальним об'єктом, що містить зафіксовану інформацію, оформлену у визначеному порядку відповідно до встановлених вимог національних стандартів (ДСТУ 2732:2023 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять»).

Документи виконують офіційну, ділову та оперативну функції, слугуючи письмовим доказом і джерелом інформації ділового характеру. Вони можуть бути створені як на паперовому носії, так і в електронному у вигляді фотозображень, відеозаписів тощо.

Класифікація документів зазвичай здійснюється за такими ознаками:

За найменуванням: заяви, листи, довідки, службові записки, рапорти, інструкції, протоколи, постанови, висновки експертів тощо;

За походженням: службові (офіційні), особисті;

За місцем створення: внутрішні, зовнішні;

За призначенням: організаційні, розпорядчі, довідково-інформаційні, обліково-фінансові, господарсько-договірні, кадрові;

За напрямком руху: вхідні, вихідні;

За формою: стандартні (типові), індивідуальні;

За строком виконання: безстрокові, термінові, невідкладні;

За ступенем гласності: відкриті, з обмеженим доступом (для службового користування, конфіденційні, таємні);

За стадіями створення: оригінали, копії, виписки;

За складністю: прості, складні;

За строком зберігання: постійного, тривалого, тимчасового зберігання;

За способом виготовлення: рукописні, машинописні, технічні;

За носієм інформації: паперові, електронні, змішані.

Діяльність зі створення, опрацювання, реєстрації, зберігання та використання документів у процесі управління називається ***діловодством***.

Отже, у системі діловодства ***довідка*** є документом інформаційного характеру, що підтверджує факти з життя і діяльності фізичних осіб, а також певні обставини функціонування установ, організацій, підприємств. Залежно від цільового призначення та змісту, довідки поділяються на ***особисті*** та ***службові***.

Особисті довідки засвідчують певні юридичні факти, що стосуються конкретної особи. Вони видаються відповідними структурними підрозділами установ (відділом кадрів, бухгалтерією, канцелярією тощо) та містять підтвердження, зокрема, місця роботи, доходів, складу сім'ї, місця навчання тощо. Такі довідки, як правило, оформлюються на бланках організацій і мають організаційно-правовий характер. Їх юридичне значення забезпечується підписом відповідальної посадової особи (або осіб) та засвідчується печаткою установи.

Службові довідки складаються на запит або за дорученням вищих органів управління чи окремих посадових осіб. Їх зміст стосується питань діяльності підприємств, установ або організацій. Залежно від адресата, службові довідки можуть бути ***внутрішніми*** (адресуються в межах установи) або ***зовнішніми*** (надсилаються іншим організаціям чи органам управління вищої ланки).

До ***обов'язкових реквізитів довідки*** належать: назва установи (організації, підприємства), яка видає довідку; дата складання та реєстраційний номер; особисті дані особи, якій довідка видається; зміст (текст) довідки; зазначення призначення (куди подається); підпис відповідальної посадової особи; печатка установи (у разі потреби), без якої довідка не має юридичної сили.

Отже, довідка виступає документом офіційного підтвердження встановлених фактів або обставин, що мають значення для реалізації прав і законних інтересів фізичних чи юридичних осіб у межах ділових, управлінських або правових відносин. На це, зокрема, звертається увага і у статті 99 КПК України, яка має назву «Документи».

Відповідно до положень цієї статті, ***довідки, висновки*** та ***інші документи спеціалістів*** є документами кримінального процесуального характеру за умови, якщо вони спеціально

створені з метою збереження інформації і є матеріальними об'єктами, що містять зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображень відомостей кримінально правового значення. Такі документи *можуть* бути використані як докази фактів чи обставин, що встановлюються під час досудового розслідування або судового провадження.

У кримінальному процесуальному законодавстві довідка згадується, зокрема, у контексті повноважень спеціаліста. Так, відповідно до ст. 71 КПК України, спеціаліст має право надавати довідки, висновки та інші документи з питань, що потребують спеціальних знань або навичок. Водночас законодавець встановлює особливості використання таких документів.

Висновок спеціаліста може надаватись під час *досудового розслідування кримінальних проступків*, у тому числі у випадках, передбачених *ст. 214 КПК України* (до внесення відомостей до ЄРДР). Тоді як *довідка спеціаліста* подається з питань, що належать до сфери його компетенції, відповідно до ч. 3 ст. 245-1 КПК України. У цьому контексті мається на увазі здійснення за постановою слідчого чи прокурора такої процесуальної дії, як зняття показань з технічних приладів або засобів, що мають функції фото-, відеозапису чи кінозйомки.

Крім того, відповідно до процесуального законодавства, *спеціаліст має право надавати довідки та висновки* з обізнаних питань, що належать до сфери його компетенції, які стосуються:

ідентифікації особи (людини);

виявлення та ідентифікації зброї, бойових припасів, вибухових речовин;

аналізу слідів вибуху або пострілу;

дослідження наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів;

вивчення сильнодіючих лікарських засобів.

Таким чином, ***довідка спеціаліста*** у контексті кримінального провадження – це документ процесуального значення, що містить узагальнену, фахову або технічну інформацію, надану спеціалістом у межах його компетенції, який сам по собі не має статусу доказу, проте за змістом може бути використаний у доказуванні за умови процесуальної належності та допустимості. Це означає, що під час складання довідки спеціалістом мають бути дотримані встановлені вимоги щодо її форми, змісту та процесуального оформлення, що забезпечує можливість використання такого документу у процесі доказування.

На відміну від довідки, ***висновок*** є документом процесуального характеру, що містить інформацію, яка має доказове значення у кримінальному провадженні під час розслідування кримінальних проступків. Правовий статус цього документа є більш усталеним і нормативно визначеним.

У кримінальному процесуальному законодавстві дефініція щодо поняття *«висновок спеціаліста»,* його зміст і значення можуть бути з'ясовані шляхом системного тлумачення положень кримінального процесуального закону. Зокрема, за аналогією до ст. 101 КПК України, висновок експерта є письмовим документом, що містить докладний опис проведених експертом досліджень, застосованих методик та зроблених за їх результатами обґрунтованих відповідей на питання, поставлені слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом.

Висновок експерта має ґрунтуватися на інформації, яку він сприйняв безпосередньо або яка стала йому відомою під час аналізу наданих матеріалів. Документ складається у письмовій формі, підписується експертом, який несе за нього особисту відповідальність. Кожна сторона у кримінальному провадженні має право заявити клопотання про виклик експерта до суду для його допиту з метою роз'яснення чи доповнення висновку.

За змістом висновок експерта повинен містити:

дані про особу експерта (прізвище, освіта, спеціальність, наявність кваліфікаційного свідоцтва, стаж, науковий ступінь, вчене звання, посада) та правові підстави проведення експертизи;

дату, місце та обставини проведення дослідження;

відомості про осіб, які були присутні під час експертизи;

перелік поставлених питань;

опис матеріалів, які надані для дослідження, та зазначення використаних з них;

докладний опис ходу і методів дослідження, отримані результати та їх оцінку;

аргументовані відповіді на кожне з поставлених питань.

Обов'язковим є застереження про попередження експерта щодо кримінальної відповідальності за завідомо неправдивий висновок або безпідставну відмову від виконання своїх обов'язків. У разі виявлення під час експертизи обставин, які мають значення для кримінального провадження, але не охоплюються сформульованими питаннями, експерт має право зазначити про них у своєму висновку.

Ураховуючи викладене, під ***висновком спеціаліста*** можна розглядати документ, складений за результатами

вивчення ***спеціалістом*** наданих йому матеріалів або участі у процесуальній дії, в якому викладається фахове роз'яснення або оцінка фактів, обставин чи об'єктів, що мають значення для кримінального провадження, з урахуванням його спеціальних знань у відповідній галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла щодо ідентифікації особи, виявлення та ідентифікації зброї, бойових припасів, вибухових речовин, аналізу слідів вибуху або пострілу, дослідження наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, вивчення сильнодіючих лікарських засобів.

Такий висновок не є процесуальним джерелом доказів у загальному розумінні, передбаченому ст. 84 КПК України, однак може містити інформацію, яка підлягає оцінці слідчим, прокурором або судом як обґрунтована підстава для формування доказової бази.

Це положення знайшло своє нормативне закріплення у ст. 298-1 КПК України, відповідно до якої у кримінальному провадженні щодо кримінальних проступків процесуальними джерелами доказів, крім визначених у статті 84 цього Кодексу, визнаються також *висновок спеціаліста*, а також *показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, або засобів фото- і кінозйомки, відеозапису* – що оформлюється *довідкою спеціаліста.*

З аналізу положень статті 300 КПК України, висновок спеціаліста повинен відповідати вимогам, встановленим для експертних висновків. Зокрема, він має містити такі обов'язкові елементи:

інформацію про особу спеціаліста – прізвище, освіта, спеціальність, наявність кваліфікаційного свідоцтва (за наявності), стаж роботи, науковий ступінь, вчене звання, посада, а також правові підстави проведення дослідження;

дату, місце та обставини проведення дослідження;

відомості про осіб, які були присутні під час дослідження;

перелік питань, поставлених спеціалісту для надання висновку;

опис матеріалів, наданих для дослідження, із зазначенням тих, які були безпосередньо використані;

детальний опис ходу проведеного дослідження, у тому числі застосованих методів, отриманих результатів та їх оцінки.

Довідки та висновки складаються спеціалістом від свого імені, засвідчуються підписом та печаткою на підставі процесуального рішення уповноваженої особи чи суду, які

ініціювали проведення відповідного дослідження. Перед складанням документів спеціаліст підлягає попередженню про юридичну відповідальність, передбачену законом за завідомо неправдивий висновок та упередженість у його оформленні.

Відмінність між ***довідкою*** та ***висновком спеціаліста*** полягає у характері і рівні обґрунтованості викладених у них даних (відображеної інформації). ***Довідка спеціаліста*** є документом довідково-інформаційного характеру, що містить описові дані без проведення повноцінного аналізу або дослідження цих даних. Такий документ, як правило, надає загальні відомості, наприклад, щодо вартості предмета, його загальних властивостей, технічних характеристик тощо.

Натомість, ***висновок спеціаліста*** – це документ аналітичного характеру, який містить фахові судження, сформульовані на основі спеціальних знань, і спрямований на пояснення обставин, що мають значення для кримінального провадження. У ньому викладається результат фахового дослідження конкретного питання, що потребує спеціальних знань для свого розв'язання.

У загальному контексті їх можна розрізняти за такими критеріями, а саме:

Правовий статус: Довідка спеціаліста не має процесуального характеру та не визначається джерелом доказів у кримінальному провадженні.

Висновок спеціаліста має процесуальне значення, хоча формально не визначене як джерело доказів, однак може бути використаний як доказ у межах доказування кримінальних проступків.

Мета документа: Довідка спеціаліста надає загальну інформацію, роз'яснення, уточнення чи характеристики без оцінки або аналізу ситуації.

Висновок експерта надає фаховий аналіз обґрунтованої оцінки або пояснення обставин, що мають значення для доказування.

Підстава для складання: Підставою для надання довідки спеціаліста є письмове звернення або запит, не обов'язково у рамках процесуальної дії.

Підставою для надання висновку спеціаліста є участь спеціаліста у процесуальній дії або письмове доручення щодо надання фахової думки у межах провадження.

Зміст: Довідка спеціаліста містить довідкову, загальну або технічну інформацію, опис явищ, характеристик, властивостей тощо.

Висновок спеціаліста містить аналіз, застосування спеціальних знань, висновки, що мають значення для оцінки фактів чи обставин.

Форма: Довідка спеціаліста має письмову форму довідкового стилю, може не містити повного набору реквізитів але повинна мати інформацію про спеціаліста, засвідчена його підписом і печаткою.

Висновок спеціаліста має письмову, структуровану форму і містить відомості про спеціаліста, підстави, зміст та підпис.

Оцінка судом: Довідка спеціаліста може бути приєднана до матеріалів вправи, але не має самостійного доказового значення.

Висновок спеціаліста оцінюється судовим у сукупності з іншими доказами та може впливати на встановлення істотних обставин.

Нормативна основа: Довідка спеціаліста, як документ у кримінальному провадженні, опосередковано випливає з положень ст. 99 КПК України, яка визначає документи як можливе джерело відомостей, що мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення. Правова природа довідки спеціаліста формується за аналогією із загальними підходами до ведення діловодства та відповідними стандартами оформлення службових документів.

Правова основа висновку спеціаліста витікає із загального статусу спеціаліста, закріпленого в статті 71 КПК України, а його процесуальна сутність і зміст розкриваються за аналогією із висновком експерта, визначеним у ст. 101 КПК України.

2.2. Порядок залучення спеціаліста в кримінальному провадженні

У кримінальному провадженні спеціаліст залучається для надання допомоги сторонам кримінального провадження або безпосередньо суду під час судового розгляду, у питаннях, що потребують спеціальних знань. Спеціаліст може бути залучений сторонами кримінального провадження та судом для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення

експертних досліджень тощо), а також надання пояснень і консультацій, довідок, висновків та інших документів.

Кримінальним процесуальним кодексом України встановлена наступна процедура залучення спеціаліста у кримінальному провадженні. Окрім випадків обов'язкової участі спеціаліста у кримінальному провадженні:

для проведення процесуальних і слідчих (розшукових) дій: огляд трупу (ст. 238 КПК України);

огляд трупу, пов'язаний з ексгумацією (ст. 239 КПК);

допит малолітньої або неповнолітньої особи (ст. 226 КПК);

копіювання інформації, що міститься в інформаційних (автоматизованих) системах, телекомунікаційних системах, інформаційно-телекомунікаційних системах, їх невід'ємних частинах (ч. 2 ст. 168 КПК);

в разі необхідності він може бути залучений за викликом слідчого, прокурора, суду за клопотанням сторін кримінального провадження.

Виклик спеціаліста слідчим або прокурором здійснюється, якщо у них є достатні підстави вважати, що участь спеціаліста може мати значення для кримінального провадження або його участь у процесуальній (слідчій (розшуковій) дії є обов'язковою (ч. 2 ст. 133 КПК). Порядок здійснення виклику спеціаліста у кримінальному провадженні зазначений у статтях 133, 135 КПК України. Так, спеціаліст може бути повідомлений про необхідність його участі у кримінальному провадженні шляхом виклику по телефону, отримання повідомлення або повістки електронною поштою, факсимільним зв'язком.

Більш докладно порядок залучення спеціаліста у кримінальному провадженні викладений у Інструкції про участь співробітників та працівників Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України як спеціалістів в кримінальному провадженні, затвердженій наказом Центрального управління Служби безпеки України від 19.03.2016 № 138.

Так, за приписами зазначеної інструкції, спеціаліст залучається до участі у слідчих (розшукових) діях за рішенням слідчого судді, прокурора, слідчого, керівника органу досудового розслідування для вирішення питань, що потребують відповідних спеціальних знань та навичок. При проведенні оперативним підрозділом негласних слідчих

(розшукових) дій залучення спеціаліста здійснюється за рішенням прокурора, слідчого.

Перед виїздом для участі у слідчих (розшукових) діях спеціаліст отримує інформацію про вид слідчої (розшукової) дії, інші відомі обставини та готує необхідні технічне обладнання, пристрої та прилади. Відомості про спеціаліста (-тів), який (які) бере (беруть) участь у проведенні слідчих (розшукових) дій, відомості про результати проведення слідчих (розшукових) дій, а також інформація про технічні засоби фіксації та носії інформації, які застосовуються при проведенні процесуальної дії, вносяться до протоколу.

За результатами проведення слідчих (розшукових) дій залучений спеціаліст консультує слідчого, прокурора з питань можливості дослідження виявлених об'єктів, речей, документів, відбору зразків для проведення експертизи, доцільності вирішення інших питань, а також потреби залучення для цього інших спеціалістів.

Після завершення слідчих (розшукових) дій спеціаліст за дорученням слідчого, прокурора виготовляє фототаблиці, фотознімки, схеми, ескізи, які долучаються як додатки до протоколу. Якщо виготовлення фототаблиць неможливе з технічних причин, спеціаліст повідомляє про це слідчого, прокурора із зазначенням причин неможливості їх виготовлення та готує довідку.

Також під час судового розгляду сторони кримінального провадження мають право заявляти клопотання про залучення спеціаліста або використання його пояснень і допомоги (ч. 3 ст. 71 КПК). Згідно із ч. 2 ст. 327 КПК прибуття спеціаліста в суд забезпечується стороною кримінального провадження, яка заявила клопотання про його виклик. Суд сприяє сторонам кримінального провадження у забезпеченні явки спеціаліста шляхом здійснення судового виклику. Під час дослідження доказів суд має право скористатися усними консультаціями або письмовими роз'ясненнями спеціаліста, наданими на підставі його спеціальних знань (ч. 1 ст. 360 КПК). Спеціалісту можуть бути поставлені питання щодо суті наданих усних консультацій чи письмових роз'яснень (ч. 2 ст. 360 КПК).

Для спеціаліста, як і для експерта, перекладача, свідка, інших учасників кримінального провадження, з'явлення за викликом слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду є обов'язком (п. 1 ч. 5 ст. 71 КПК). Законом встановлена відповідальність спеціаліста у разі його невиконання. Так, у разі

неприбуття до суду без поважних причин або неповідомлення про причини неприбуття на спеціаліста судом покладаються всі витрати, пов'язані з оголошенням перерви в судовому засіданні (ч. 1 ст. 72 КПК). За завідомо неправдивий висновок спеціаліст несе відповідальність, встановлену законом (ч. 2 ст. 72 КПК).

Дещо інший порядок залучення спеціалістів у кримінальному провадженні викладений у Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби МВС України, затвердженої наказом МВС України від 03.11.2015 № 1339 (Інструкція), відповідно до якої як спеціалісти для участі у проведенні огляду місця події залучаються: інспектори-криміналісти, старші інспектори-криміналісти, техніки-криміналісти, а в разі утворення секторів техніко-криміналістичного забезпечення слідчих дій - керівники зазначених секторів.

Відповідно до оновлень у кадровій термінології, внесених згідно з наказами МВС № 428 від 20.06.2024 та № 570 від 06.07.2017, під посадою «інспектор-криміналіст» (зазначену у Інструкції, затвердженої наказом МВС України від 03.11.2015 № 1339) слід розуміти **«спеціаліст-криміналіст»**, який має ті самі функції та повноваження.

В Інструкції також зазначено, що працівники НДЕКЦ – це переважно судові експерти, тобто особи, які внесені до державного Реєстру атестованих судових експертів. Проте судові експерти у складі пересувних лабораторій НДЕКЦ, які залучені в якості спеціалістів для огляду місця події, мають процесуальні права та обов'язки ***спеціаліста,*** а не експерта. Так, відповідно до ч. 4 ст. 71 КПК України, під час проведення огляду місця події спеціаліст користується певними правами та наділяється обов'язками.

Порядок залучення спеціалістів-криміналістів для участі у проведенні огляду місця події (ОМП), визначений Інструкцією, передбачає, що спеціаліст-криміналіст залучається слідчими підрозділами органів досудового розслідування та виконує визначені КПК України функції та завдання, зокрема надає допомогу слідчим у проведенні слідчих (розшукових) дій, виконує усні і письмові доручення начальника органу досудового розслідування, його заступників, слідчих у встановлені строки та у визначеному законодавством порядку.

Спеціалісти-криміналісти залучаються для участі у складі СОГ для проведення ОМП за рішенням керівника слідчого підрозділу. Спеціалісти-криміналісти, які залучені до участі у

проведенні ОМП, повинні мати при собі комплект необхідних технічних засобів, призначених для фіксації обстановки на місці події, виявлення, фіксації, вилучення та упакування слідової та іншої криміналістично значущої інформації. Під час проведення ОМП спеціалісти-криміналісти дотримуються вимог, визначених у розділі IV Інструкції «Участь спеціалістів у проведенні огляду».

При виготовленні оригіналу документа в електронній формі (його відображення) після завершення ОМП спеціалістом-криміналістом за дорученням слідчого у довільній формі складається письмове пояснення, в якому зазначаються дата проведення процесуальної дії, дата виготовлення документа (відображення), номер та/або параметри технічних носіїв інформації, а також прізвище особи, яка виготовила копію запису. Письмове пояснення та відображення запису процесуальної дії приєднуються як додатки до протоколу ОМП.

За результатами проведення ОМП залучені спеціалісти-криміналісти консультують слідчого з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок щодо порядку та особливостей пакування слідів і об'єктів-слідоносіїв, можливості дослідження виявлених слідів, об'єктів, речей, документів, доцільності вирішення тих чи інших питань, а також потреби залучення для цього інших спеціалістів.

Керівництво слідчих підрозділів забезпечує контроль за якістю роботи підлеглих та спеціалістів-криміналістів під час проведення ОМП і вживає заходів, спрямованих на підвищення ефективності використання ними техніко-криміналістичних засобів.

Окрім того, вказана Інструкція надає методичні рекомендації щодо взаємодії слідчого та спеціаліста-криміналіста при проведенні ОМП, а саме:

прибувши для участі в огляді місця події, спеціалісти отримують від слідчого необхідну інформацію про обставини кримінального правопорушення, дії учасників ОМП, здійснені до їх прибуття, завдання, які необхідно вирішити, та надалі виконують доручення слідчого, які стосуються використання їх спеціальних знань;

після отримання доручення слідчого щодо проведення динамічної стадії ОМП та завдання на виявлення слідової інформації спеціалісти визначають алгоритм пошуку доказів (слідів, речей, документів) і методи їх виявлення, після чого

узгоджують свої дії зі слідчим та за його погодженням приступають до проведення ОМП;

спеціаліст відповідає за якість та повноту виконання отриманих від слідчого або керівника органу досудового розслідування доручень під час проведення ОМП.

До способів/форм фіксації участі спеціаліста в кримінальному провадженні відносяться:

письмові пояснення як додаток до протоколу слідчої (розшукової) дії (п. 2 ч. 2 ст. 105 КПК);

заяви, які заносяться до протоколу (ч. 4 ст. 237 КПК);

зауваження до протоколу (п. 4 ч. 4 ст. 71 КПК);

усні консультації/письмові роз'яснення спеціаліста під час дослідження доказів у суді (ч. 1 ст. 360 КПК);

висновок і довідки спеціаліста (ст. 298-1 КПК).

У кримінальному провадженні довідка та висновок спеціаліста є важливими документами, які можуть бути використані для встановлення певних обставин кримінальних правопорушень, а також для надання консультативної допомоги та підтримки у вирішенні певних питань. Наприклад, у кримінальному провадженні спеціаліст може надати довідку чи висновок про ідентифікацію особи, зброї, наркотичних речовин тощо (п. 9 ч. 4 ст. 71 КПК). Довідка, на відміну від висновку спеціаліста, містить у собі коротке повідомлення (відповідь або інформацію) щодо питання, яке поставлене спеціалісту. У свою чергу, висновок є більш детальним документом, який містить інформацію про проведене спеціалістом дослідження та його результати. Зокрема, у висновку зазначаються дані щодо предмета дослідження (наприклад, зброї або наркотичних речовин), встановлюється, чи належить певний об'єкт до вогнепальної чи холодної зброї, чи є представлена речовина наркотичною. Також у ньому викладаються умовиводи та думки спеціаліста з питань, що стосуються кримінального провадження, наводиться аналіз і оцінка фактів, обставин та предметів, а також формулюються зроблені на їх основі висновки.

На відміну від висновку експерта, у своєму висновку спеціаліст наводить інформацію, отриману на основі застосування своїх професійних (спеціальних) знань та досвіду, не проводячи глибокого дослідження. Висновки спеціаліста можуть бути використані як докази у кримінальному провадженні, як консультативна допомога його сторонам. До висновку спеціаліста пред'являються вимоги, як до висновку

експерта (ст. 102 КПК), але з урахуванням його прав і обов'язків у кримінальному провадженні, встановлених у ст. 71 КПК. У висновку спеціаліста обов'язково повинно бути зазначено, що його попереджено про відповідальність за завідомо неправдивий висновок (ч. 2 ст. 72 КПК). Для оцінки висновку спеціаліста беруться до уваги наявність у спеціаліста відповідної кваліфікації та досвіду практичної діяльності у своїй галузі знань. Висновок спеціаліста повинен бути обґрунтованим та науково підтвердженим. Достовірність та точність інформації у висновку підтверджується підписом спеціаліста та печаткою установи, в якій він працює (за необхідності).

Відповідно до ст. 298-1 КПК України, у кримінальному провадженні про кримінальні проступки, крім джерел доказів, передбачених ст. 84 КПК України, також можуть використовуватися пояснення осіб, результати медичного освідування, ***висновок спеціаліста***, показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису. Згідно з ч. 1 ст. 300 КПК України, висновок спеціаліста повинен відповідати вимогам до висновку експерта. Крім висновку, спеціалістами у кримінальному провадженні також надаються ***письмові пояснення, консультації, довідки*** та інші документи.

Використання висновку спеціаліста у кримінальному процесі має кілька практичних наслідків:

Підвищення ефективності розслідувань. Висновки спеціалістів можуть надати додаткову інформацію та експертні знання в таких галузях, де немає затвердженої судово-експертної методики.

Зменшення навантаження на судових експертів та прискорення процесуальних строків проведення досліджень. Використання висновків спеціалістів може зменшити навантаження на судових експертів, дозволяючи їм зосередитися на більш складних та спеціалізованих питаннях.

Розширення доказової бази. Висновки спеціалістів можуть доповнювати інші докази, що підвищує загальну доказову базу у провадженні та сприяє більш об'єктивному прийняттю рішень.

Підвищення ролі технічних засобів. Використання технічних приладів і засобів, які мають функції фото- і відеозйомки, дозволяє фіксувати події та обставини, що може бути важливим доказом.

У чинному КПК України висновку спеціаліста надано значення джерела доказів під час дізнання (ст. 298-1), а ст. 71 КПК наділяє спеціаліста правом надавати висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. До висновку спеціаліста пред'являється вимога, щоб він відповідав висновку експерта (ст. 300 КПК). Саме тому, аби висновок спеціаліста відповідав висновку експерта, потрібно щоб і всі інші вимоги до нього відповідали вимогам щодо висновку експерта. У іншому випадку отримання висновку спеціаліста не може забезпечити його достовірності і надійності як джерела доказів навіть у формі дізнання.

За наявності підстав, передбачених статтями 75–79 КПК України спеціаліст зобов'язаний заявити самовідвід. За цими ж підставами їм може бути заявлено відвід особами, які беруть участь у кримінальному провадженні. Заяви про відвід можуть бути заявлені як під час досудового розслідування, так і під час судового провадження. Під час досудового розслідування заява про відвід подається відразу після встановлення підстав для такого відводу. У свою чергу, заяви про відвід під час судового провадження подаються до початку судового розгляду. Подання заяви про відвід після початку судового розгляду допускається лише у випадках, якщо підстава для відводу стала відома після початку судового розгляду.

Відповідно до статті 79 КПК України, підставами для відводу спеціаліста у кримінальному провадженні є обставини, що ставлять під сумнів його неупередженість, об'єктивність або відповідність встановленим вимогам.

Зокрема, до цих обставин можна віднести наступні:

якщо він є службово або особисто залежним від будь-кого з учасників кримінального провадження;

якщо раніше проводив перевірку чи ревізію, матеріали якої стали доказами у даній справі;

якщо встановлення обставин, які підлягають доказуванню, виходить за межі його спеціальних знань або кваліфікації.

Отже, законодавець передбачає недопущення участі у кримінальному провадженні спеціаліста, щодо якого існують обґрунтовані сумніви у професійній неупередженості або процесуальній придатності до виконання поставлених перед ним завдань.

2.3. Використання довідок і висновків спеціаліста в кримінальному процесуальному доказуванні: аналіз судової практики, проблеми правового регулювання та шляхи їх розв'язання

Використання довідок і висновків спеціаліста у кримінальному процесуальному доказуванні супроводжується низкою характерних особливостей та актуальних проблем, які потребують комплексного нормативного та доктринального осмислення. Це зумовлено фрагментарним або декларативним характером законодавчого регулювання статусу відповідних документів. Мається на увазі те, що кримінальне процесуальне законодавство не містить або ж взагалі не визначає чітких визначень таких категорій, як «довідка спеціаліста» та «висновок спеціаліста», що ускладнює правозастосовну практику цих положень у межах кримінального процесуального доказування.

Не зовсім зрозумілою є положення ст. 71 КПК України у частині, що стосується повноважень спеціаліста щодо надання довідок, висновків та ***інших документів*** під час досудового розслідування і судового провадження. Ця формальність відтворюється і в інших нормах, зокрема в ст. 99 КПК України, де зазначено, що довідки, висновки та ***інші документи спеціалістів*** є документами процесуального характеру, якщо вони спеціально створені з метою збереження інформації як матеріального об'єкта, що містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як докази фактів чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження.

Такий підхід законодавця у регулюванні процесуального статусу цих документів прямо суперечить вимогам законодавчої техніки та законотворчої діяльності. Аналіз Методичних рекомендацій щодо розроблення проектів законів та дотримання нормопроектної техніки (схвалених постановою Міністерства юстиції України від 21.11.2000 № 41) і Методичних рекомендацій щодо правил оформлення проектів законів та основних вимог законодавчої техніки (розроблених Апаратом Верховної Ради України від 01.06.2016), підкреслює необхідність щодо точності викладеної термінології у законодавчих актах.

Крім цього, відповідно до положень Закону України «Про правотворчу діяльність», норми закону мають бути сформульовані так, щоб забезпечити їх однозначне розуміння, виключаючи двозначність, суперечливість або неоднозначність

тлумачень. Іншими словами це означає, що якщо у нормі міститься фрагментарне посилання на кшталт: «інші документи» без конкретизації які саме, це порушує вимогу однозначності розуміння норм такого закону.

Як наслідок ця обставина спричиняє неоднозначність у підходах до оцінки таких документів, їх допустимості та доказового значення. Основні проблеми правозастосування положень кримінального процесуального законодавства щодо оформлення спеціалістом довідок, висновків та інших документів полягають у тому, що відповідні норми не розкривають чіткого механізму цієї діяльності. Це ускладнює процесуальну класифікацію таких документів, перешкоджає їх нормативному визначенню, створює правову невизначеність щодо їх статусу та у сукупності позбавляє можливості однозначної ідентифікації їх як процесуальних джерел, що містять інформацію доказового значення.

У практиці органів досудового розслідування і суду ця обставина породжує труднощі в однозначності сприйняття довідок, висновків та інших документів спеціаліста у процесі доказування. Проблеми стосуються переважно питань їх допустимості та доказового значення, а саме:

Невизначеності правового статусу довідки спеціаліста. Хоча ст. 99 КПК України визначає документ джерелом доказів, у більшості випадків довідки спеціаліста мають довідково-інформаційних характер і не містять аналітичної складової. Це створює правову невизначеність щодо їх належності та допустимості як доказів.

Неповній правовій регламентації висновку спеціаліста. На відміну від висновку експерта, діяльність якого регламентується окремим спеціальним нормативно-правовим актом, структура та вимоги до змісту висновку спеціаліста, як і до довідки зокрема, прямо не визначені у положеннях процесуального законодавства. Часткова регламентація міститься лише у ст. 300 КПК України, тут висновок спеціаліста визнається процесуальним джерелом доказів (відповідно до ст. 298-1 КПК України) під час дізнання і за формою має відповідати структурі висновку експерта.

У цьому контексті постає питання щодо обов’язкового використання спеціалістом під час надання висновків відповідних методик конкретних досліджень. Це пояснюється тим, що на відміну від довідок, які мають загально-інформаційний характер, висновки спеціаліста передбачають

результати аналітичної діяльності, яка має спиратися на науково обґрунтовані методики.

Методикою експертного дослідження є система науково вивірених правил, прийомів, методів та послідовності дій, які застосовуються судовим експертом при дослідженні об'єктів, встановленні фактів і формулюванні висновків, що мають значення для відповідного провадження. Інакше кажучи, це сукупність нормативно регламентованих процедур, які забезпечують достовірність та повноту результатів дослідження.

Відповідно до ст. 8 Закону України «Про судову експертизу», методики проведення судово експертних досліджень (крім судово-медичних та судово-психіатричних) підлягають атестації та державній реєстрації у порядку встановленому Кабінетом Міністрів України. Згідно з Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, а також Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз, затверджених наказом Мінюсту від 08.10.1998 № 53/5 – затверджені методики включаються до Реєстру методик проведення судових експертиз, що ведеться відповідно до порядку затвердженому наказом Міністерства юстиції України від 02.10.2008 № 1666/5.

Наприклад, методика дактилоскопічного дослідження (експертиза відбитків слідів пальців) включає наступні етапи: виявлення слідів; їх фотографування; вилучення; порівняльний аналіз відбитків; встановлення тотожності особи. Така обставина свідчить про те, що не кожен спеціаліст, навіть за наявності відповідної освіти та професійного стажу, може самостійно проводити це дослідження. Проведення таких досліджень вимагає володіння методиками, навичками їх практичного застосування, а також дотримання встановленого порядку оформлення результатів. Інакше висновки спеціаліста можуть не відповідати критеріям допустимості доказів, що створює ризик визнання таких документів юридично нікчемними або процесуально незначущими. З огляду на це виникає об'єктивна потреба у:

належній підготовці спеціалістів, які залучаються до участі у кримінальному провадженні;

уніфікації методик, які можуть використовуватися не лише експертами, а й спеціалістами під час проведення відповідних досліджень;

нормативному закріпленні вимог до змісту та форми довідок і висновків спеціаліста, які складаються за результатами такої діяльності.

У підсумку, недостатня правова визначеність статусу висновку спеціаліста та відсутність єдиних підходів до методичного забезпечення його діяльності ускладнюють як оцінку таких документів у процесі доказування, так і реалізацію принципів змагальності, об'єктивності й допустимості доказів.

Відсутність уніфікованої нормативно визначеної форми, обов'язкових реквізитів і регламентованого порядку документообігу. У чинному законодавстві відсутні вимоги щодо структури довідок і формально визначені щодо висновків спеціалістів. Ця обставина викликає труднощі у визначенні цих документів належними доказами і залишає простір для оціночного судження з боку сторін та суду. Також виникають питання щодо накладення печатки чи штампів на такі документи, їх підписання, порядок реєстрації, архівного зберігання та інших аспектів службового документообігу.

Ураховуючи загальні правила до оформлення довідок, можна навести щонайменше два умовних приклади складання довідок спеціаліста, а саме.

Приклад 1

ДОВІДКА
щодо попередньої оцінки речей

На виконання доручення слідчого [ПІБ, звання, посада] у кримінальному провадженні № [номер], зареєстрованому в ЄРДР [дата], мною, спеціалістом [ПІБ], який працює на посаді [посада, установа], освіта [вказати], стаж за спеціальністю [роки], проведено попередню оцінку об'єкта, а саме: [назва об'єкта, марка, модель, інші інформаційні характеристики].

Під оцінки встановлено наступне:

Об'єкт – [назва об'єкта, марка, модель, інші інформаційні характеристики].

Зовнішній стан об'єкта […, задовільний, з видимими слідами механічного впливу, наявність пошкоджень…].

Виходячи з даних ринку, технічного стану, марки та року виготовлення, попередня вартість об'єкту орієнтовно становить [сума].

Оцінка здійснена з урахуванням ціни на аналогічні товари/предмети, що представлені у відкритих джерелах, станом на [дата].

Візуальне спостереження здійснюється у присутності [ПІБ].

Надана довідка не є висновком експерта або експертним дослідженням і має довідково-інформаційний характер для попереднього орієнтування органів досудового розслідування щодо можливої вартості об’єкта.

Дата складання [дата]
ПІБ спеціаліста [повністю]
Підпис: [підпис]
Печатка [печатка]

Приклад 2

До органів досудового розслідування
[повна інформація]

Дата складання [дата]
Реєстраційний номер [дата]

ДОВІДКА
про попередню оцінку об’єкта
дактилоскопічного дослідження

На виконання доручення слідчого [ПІБ, спеціальне звання, посада] у кримінальному провадженні № [номер], зареєстрованому в Єдиному реєстрі досудових розслідувань [дата], мною, спеціалістом [ПІБ], який працює на посаді [посада, установа], освіта [назва закладу, спеціальність], стаж за спеціальністю – [кількість] років, проведено попередню оцінку об’єкта – сліду пальця руки, виявленого під час огляду місця події за адресою: [зазначити адресу].

Під час оцінки встановлено наступне:

Об’єкт: слід пальця руки, зафіксований на [вказати поверхню або предмет, де виявлено слід – скло, метал, пластик тощо].

Зовнішній стан: слід є чітким, з достатньою кількістю елементів папілярного візерунка (лінії, дельти, вигини), що мають індивідуалізуючі ознаки.

Придатність до ідентифікації: з огляду на стан та інформативність, виявлений слід є придатним для ідентифікації особи за допомогою дактилоскопічного дослідження.

Необхідність подальших дій: для встановлення тотожності особи, яка могла залишити слід, об'єкт потребує подальшого дактилоскопічного дослідження із залученням контрольних зразків.

Надана довідка не є експертним висновком і має виключно довідково-інформаційний характер. Висновки зроблено на підставі візуального спостереження та попередньої оцінки без застосування спеціальних технічних засобів і лабораторних методів.

ПІБ спеціаліста [повністю]
Підпис: [підпис]
Печатка [печатка]

Ще однією з проблем є ***обмеженість процесуальних гарантій*** під час залучення спеціаліста до надання висновків і довідок у випадках, коли він перебуває в організаційному підпорядкуванні того самого органу досудового розслідування, який ініціював таке залучення. У подібних ситуаціях висновок спеціаліста, підготовлений на запит уповноваженої особи цього органу, може викликати обґрунтовані сумніви щодо його неупередженості, що суперечить принципам об'єктивності, змагальності та рівності сторін у кримінальному провадженні.

У зв'язку з цим видається доцільним розглянути питання щодо забезпечення незалежності спеціаліста під час підготовки відповідних висновків або довідок, зокрема шляхом їх надання фахівцями, які не перебувають у структурі органу досудового розслідування або в прамову підпорядкуванні осіб, які ініціювали питання перед спеціалістом. Такими суб'єктами можуть бути, наприклад, працівники державних спеціалізованих установ або недержавні експертні організації, які відповідають вимогам законодавства.

Зокрема, у провадженнях щодо кримінальних проступків допускається використання висновку спеціаліста, складеного на запит службової особи підрозділу дізнання органу Національної поліції, органу безпеки, податкового органу, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України

або іншої уповноваженої особи. У таких випадках особливої актуальності набуває питання забезпечення належного рівня незалежності спеціаліста, а також процесуальних механізмів перевірки об'єктивності його висновків (ст. 7-1 Закону України «Про судову експертизу»).

Суперечливість судової практики. У чинній на 07.11.2024 редакції КПК України висновок спеціаліста розглядався як допустиме джерело доказів у кримінальному провадженні за фактом вчинення злочинів. Проте Касаційний кримінальний суду у складі Верховного Суду України у своїй постанові від 07.11.2024 у справі № 344/8350/22 зазначив, що із системного аналізу норм статей 84, 298-1 КПК випливає, що висновок спеціаліста у розумінні абз. 2 ч. 1 ст. 298-1 КПК не є доказом у кримінальному провадженні щодо злочинів, а відтак не може підтверджувати чи спростовувати обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні щодо злочинів, передбачені ч. 1 ст. 91 КПК.

Це породжує питання: чому висновок спеціаліста визнається джерелом доказів у провадженнях щодо кримінальних проступків, проте не має такого статусу у справах про злочини? Такий підхід видається внутрішньо суперечливим, оскільки функція спеціаліста як носія спеціальних знань не змінюється залежно від правової кваліфікації діяння.

Варто також звернути увагу на положення ст. 84 КПК України, де вказано, що доказами є фактичні дані, які можуть бути отримані, зокрема, з документів, а відповідно до ст. 99 КПК до таких документів можуть належати й довідки, висновки та інші матеріали, що містять зафіксовану інформацію, здатну підтверджувати чи спростовувати обставини, які мають значення для кримінального провадження.

У такій ситуації відсутність єдиного підходу до кваліфікації висновку спеціаліста як допустимого доказу створює суперечить вимогам юридичної визначеності та правової передбачуваності, закріпленої Європейською конвенцією з прав людини, а також практикою ЄСПЛ (зокрема, у справі Барбера, Мессегуе і Джабардо проти Іспанії), де підкреслюється необхідність чіткості та передбачуваності норм, що впливають на реалізацію процесуальних прав.

Доцільним видається законодавче врегулювання висновку спеціаліста як самостійного процесуального джерела доказів у провадженнях щодо будь-яких кримінальних правопорушень –

як злочинів, так і проступків. Крім того, доцільно уніфікувати вимоги до форми, структури та процесуального порядку надання таких висновків, зокрема передбачити обов'язковість зазначення джерел інформації, методів аналізу та процедур забезпечення неупередженості спеціаліста, що сприятиме зміцненню процесуальних гарантій сторін та реалізації принципу змагальності.

Отже, ефективне використання довідок і висновків спеціаліста у кримінальному провадженні потребує:

законодавчого визначення їх правового статусу;

розроблення уніфікованих вимог до форми та змісту відповідних документів;

закріплення процесуальних гарантій достовірності, об'єктивності та неупередженості спеціаліста;

формування сталої та послідовної судової практики щодо допустимості та доказового значення таких документів.

У цьому контексті важливо чітко окреслити сфери, в яких висновок спеціаліста може бути розцінений як джерело доказів. Зокрема, у межах кримінального провадження висновок спеціаліста може набути статусу доказу за умови, що:

його складено з дотриманням встановленого процесуального порядку;

він стосується обставин, які не потребують призначення судової експертизи;

предмет дослідження належить до сфери, де можливе застосування спеціальних знань без експертного статусу, зокрема:

ідентифікація особи,

встановлення характеристик вогнепальної зброї та бойових припасів,

встановлення характеристик вибухових речовин і пристроїв,

попереднє встановлення ознак наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів тощо.

У таких випадках висновок спеціаліста, якщо він буде складений із дотриманням вимог щодо форми, змісту, компетентності суб'єкта-надання та джерел використаних даних, може слугувати належним джерелом доказів, що підлягає процесуальній оцінці дізнавачем, слідчим, прокурором або судом відповідно до положень ст. 94 КПК України.

Щодо довідки спеціаліста, слід зазначити, що за своєю природою вона не має самостійного доказового значення у кримінальному провадженні. Її характер не відповідає ознакам

процесуального джерела доказів, передбаченим ст. 84 КПК України. Разом із тим, довідка може використовуватись як орієнтуючий документ, що містить узагальнену інформацію, отриману з використанням спеціальних знань, і слугувати формальною підставою для прийняття процесуального рішення або ініціювання окремої процесуальної дії. Такий підхід до функціональної оцінки довідки кореспондується з вимогами ст. 99 КПК України, де зазначено, що документом може бути матеріальний носій інформації, створений з метою її збереження, але ще не надає йому статусу джерела доказів без оцінки належності, допустимості та достовірності.

РОЗДІЛ 3
ОСОБЛИВОСТІ УЧАСТІ СПЕЦІАЛІСТА В ПРОВЕДЕННІ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ЯК ПРОЦЕС ВСТАНОВЛЕННЯ ТОТОЖНОСТІ ОБ'ЄКТА ЗА ЙОГО ОЗНАКАМИ

3.1. Ідентифікація особи

Ідентифікація (від лат. *identifico* – той самий) – це встановлення ідентичності об'єкта шляхом співставлення характерних йому ознак, особливостей та/або властивостей. У прикладному розумінні цей термін розглядається як процес дослідження об'єкта з метою його співставлення з певним еталоном і отримання інформації, необхідної для вирішення поставлених завдань.

У ***криміналістичному аспекті*** цей термін використовується як засіб встановлення фактичних обставин у межах кримінального провадження. Тобто, ***криміналістична ідентифікація*** є процесом встановлення тотожності матеріального об'єкта, що досліджується, шляхом його вирізнення із сукупності подібних об'єктів за унікальним комплексом ознак, відображених в обставинах, пов'язаних із вчиненням кримінального правопорушення. У цьому контексті ідентифікацію можна розглядати як встановлення властивостей об'єкта та їх співвіднесення з відображеннями, що були ним залишені.

До ***об'єктів криміналістичної ідентифікації*** відносяться матеріальні об'єкти неживої природи, що можуть виступати речовими доказами (зброя, боєприпаси, вибухові речовини, наркотичні засоби), живі істоти (тварини, люди) та тіла загиблих (трупи), ідентифікація яких має значення для кримінального провадження. *Способи та методи* криміналістичної ідентифікації є різними. Зокрема, ***ідентифікація особи*** може здійснюватися на підставі ознак зовнішності (антропологічних ознак), ходи, запаху, голосу, почерку, міміки, жестикуляції, ДНК-профілю, відбитків пальців рук, слідів ніг та взуття, а також біологічних слідів (крові, слини, волосся, шкіри, сперми тощо).

До основних методів ***ідентифікації особи*** відносять:

дактилоскопію, для встановлення тотожності особи за відбитками пальців рук;

генотипоскопію, для ідентифікації особи за допомогою ДНК-профілю;

портретну ідентифікацію, для аналізу зовнішніх ознак обличчя;

фоноскопію, для встановлення особи за ознаками голосу і мовлення;

одорологію, для ідентифікації особи за запахом.

Також, застосовуються інші методи криміналістичної ідентифікації, а саме:

трасологічний аналіз, для встановлення особи за слідами частин тіла (рук, стоп, зубів), які мають індивідуальні ознаки;

почеркознавче дослідження, для ідентифікація особи за рукописним текстом або підписом;

антропометричний аналіз, для встановлення особи за допомогою індивідуальних фізичних ознак;

інші методи криміналістичного аналізу, у тому числі за допомогою словесного опису зовнішності людини, а також аналіз характерних поведінкових особливостей ходи, міміки, жестикуляції тощо.

Ці методи використовуються з урахуванням характеру слідів, технічних можливостей та поставлених завдань. Вони можуть доповнювати один одного, забезпечуючи комплексний та достовірний результат ідентифікаційного аналізу.

У загальному розумінні ***ідентифікація особи*** може здійснюватися:

за слідами, залишеними людиною (наприклад, біологічними, запаховими, слідами рук, ніг, письма тощо);

шляхом встановлення тотожності живої людини за її індивідуальними фізичними, біометричними або поведінковими особливостями;

через ідентифікацію тіла загиблої особи (трупа), що здійснюється переважно за допомогою ДНК-аналізу, дактилоскопічного дослідження або судово-медичної експертизи.

У цьому контексті ***ідентифікація особи у кримінальному провадженні*** здійснюється уповноваженими ***суб'єктами,*** які володіють необхідними професійними знаннями, навичками та повноваженнями для роботи з доказами та слідами залишеними людиною. До цих суб'єктів можуть належати:

спеціалісти-криміналісти, як фахівці, які виконують окремі функції процесуального характеру, пов'язані з виявлянням, фіксуванням, вилучанням, транспортуванням та доекспертуванням речових доказів і слідів;

експерти-криміналісти, як фахівці, які уповноважені здійснювати експертні дослідження (експертизи) у тому числі криміналістичного (судового) характеру;

судово-медичні експерти, як фахівці, які уповноважені проводити відповідні медичні дослідження у тому числі, медико-біологічні дослідження, що мають значення для кримінального провадження;

хіміки-криміналісти, як фахівці, які можуть здійснювати аналіз хімічного складу речовин, біологічних матеріалів, наркотичних засобів, вибухівки тощо;

біологи-криміналісти, як фахівці, які можуть досліджувати матеріали біологічного походження (кров, слину, волосся, клітини тощо), проводити їх ідентифікацію за допомогою ДНК-аналізу та інших методів біологічного аналізу;

інші фахівці, які за необхідності можуть залучатися як спеціалісти або експерти для генетичних, токсикологічних, лінгвістичних, психологічних, психіатричних досліджень тощо.

3.1.1. Ідентифікація за ознаками зовнішності

Цей вид криміналістичної ідентифікації полягає в аналізі та порівнянні зовнішніх ознак особи, зафіксованих на фотографічних знімках за допомогою спеціальних методик зіставлення, суміщення, графічного моделювання та розрахунку взаємо розташованих рис обличчя з метою встановлення особи, зображеної на представлених фотознімках або відеозаписах.

Ці дослідження призначаються, коли інші способи ідентифікації є недоступними або недостатньо достовірними. Об'єктами таких досліджень є фотознімки (відеозаписи) та їх репродукція де зафіксовано портрет особи або тіл.

Під час ідентифікації особи за ознаками зовнішності можуть ставитися такі питання:

Чи зображена на фотознімку (відеозаписі) конкретна особа?; Чи присутня на груповому фото (відео) особа зі зразків?; Чи є на різних фотознімках (відеозаписах) одна й та сама людина?; Чи зображене на фото (відео) тіло конкретної особи?; Чи не зображена на фотознімку (відеозаписі) інша особа зі зразків?

При проведенні ідентифікації особи звертається увагу на повноту дослідження, достатність встановлених ознак для формулювання висновку, а також наявність індивідуальних рис людини (трупа). У разі недостатньої якості матеріалів результати можуть бути ймовірними.

3.1.2. Ідентифікація живих осіб

У межах судово-медичної діяльності ідентифікація живих осіб є широкопредметними дослідженнями, що охоплюють значний спектр питань. Об'єктами цих досліджень можуть бути особи, щодо яких необхідно:

встановити наявність тілесних ушкоджень, їх характер, локалізацію, механізм утворення та ступінь тяжкості;

оцінити втрату працездатності внаслідок травм або хвороби;

встановити вік, стать, фізіологічну здатність до статевого життя, зачаття або народження дитини;

виявити ознаки статевих зносин, вагітності, аборту, пологів;

підтвердити або спростувати наявність психічного захворювання, сп'яніння, інфекційного або венеричного ураження тощо.

Під час встановлення ушкоджень та визначення їх тяжкості перед спеціалістом або експертом можуть ставитись такі запитання:

Чи наявні тілесні ушкодження, їх характер, локалізація та кількість?; Яким знаряддям і способом вони були завдані, чи могли бути нанесені конкретним предметом?; Чи узгоджуються виявлені ушкодження з обставинами, наведеними потерпілим?; Яка давність пошкоджень і чи вона відповідає поясненням?; Чи могли ушкодження бути результатом самоушкодження або самозахисту?; Скільки ударів було нанесено і в якій послідовності?; Який ступінь тяжкості ушкоджень, чи створювали вони загрозу життю?

У провадженнях про статевої недоторканості можуть ставитись такі питання:

Чи досягла особа статевої зрілості?; Чи мала потерпіла раніше статеві зносини?; Чи є у потерпілої тілесні ушкодження або інші ознаки, які свідчать про статевий контакт?; Чи не пошкоджена у потерпілої цілісність дівочої пліви?; Якщо так, то яка давність пошкодження?; Чи виявлено сперму або кров, до яких груп вони належать?; Чи страждала потерпіла на венеричні захворювання, якщо так, то на які саме?; До якого строку відноситься початок захворювання?; Чи здатна особа до статевого акту, якщо ні, то в силу яких обставин?; Який термін вагітності та коли могло відбутися запліднення?; Чи могла жінка знати про свою вагітність?; Чи є ознаки її переривання, на якому терміні це сталося, та яким способом?; Чи могли наявні

ушкодження спричинити переривання вагітності?; Чи могла жінка бути матір'ю конкретного плоду?

Під час оцінки загального стану здоров'я можуть з'ясовуватися такі аспекти:

Чи є особа придатною для участі в процесуальних діях (допит, судове засідання)?; Які діагностовані захворювання, які їх причини?; Чи відноситься захворювання до невиліковних?; Яка гострота зору та слуху?; Чи не симулюється хвороба?; Чи має місце умисне затягування або ускладнення хвороби?; Чи відповідають медичні чи соціальні документи фактичному стану здоров'я?

За цим напрямом можуть бути поставлені такі питання:

Який ступінь стійкої втрати працездатності?; Чи є втрата працездатності наслідком конкретної події?; Чи є особа інвалідом, до якої групи вона належить та з якої причини?; Чи пов'язана інвалідність з певними обставинами?; Чи може особа виконувати певну функцію чи роботу за наявного захворювання?

Також за допомогою ідентифікації живих осіб можна встановити вік або статеву належність особи, наявність фізичних вад чи особливостей, які перешкоджають виконувати певні дії, зміни у зовнішності внаслідок операційних втручань або травм, а також вплив тілесних ушкоджень на зовнішній вигляд.

3.1.3. Дактилоскопічна ідентифікація

Дактилоскопічне дослідження проводиться з метою ідентифікації особи за слідами рук, залишеними на місці події, у випадках, коли ця особа ще не встановлена. Окрім ідентифікаційних завдань, дактилоскопічне дослідження включає оцінку механізму утворення сліду, особливостей будови руки особи, що залишила слід, а також надання інших характеристик слідоутворюючого об'єкта.

На дактилоскопічне дослідження можуть ставитись такі запитання:

Чи належать виявлені сліди рук певній особі?; Чи залишені сліди, вилучені з різних місць, однією особою?; Чи є на досліджуваному предметі сліди рук, і чи придатні вони для ідентифікації або визначення родової належності?; Якою рукою і якими пальцями залишено сліди?; Які індивідуальні особливості руки (наприклад, відсутність пальців, наявність шрамів)?; Якими ділянками долоні залишено сліди?; Яка дія спричинила утворення сліду (захват, торкання тощо)?

3.1.4. Ідентифікація за слідами ніг і взуття

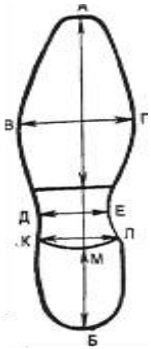
Основні завдання цього виду трасологічного дослідження є ідентифікація особи за слідами босих ніг, шкарпеток, панчох, взуття, а також визначення особливостей пересування. На дактилоскопічне дослідження можуть ставитись такі питання:

Чи є на поверхні (предметі) сліди босих ніг, шкарпеток, панчох чи взуття і чи придатні вони для ідентифікації або визначення родової (групової) належності?; Чи належать сліди конкретній особі або її шкарпеткам, панчохам чи взуттю?; Чи залишені сліди, виявлені в різних місцях, однією особою або одним комплектом шкарпеток, панчох, взуття?; Який тип взуття залишив сліди, які його характеристики та особливі ознаки?; Який приблизний зріст особи, що залишила сліди?; Які особливості ходи відображені у слідовій «доріжці»?

3.1.5. Деякі питання ідентифікації особи за залишеними слідами

За розмірами відбитку підошви взуття можливо визначити приблизний зріст людини. Для цього необхідно із довжини сліду відняти 15–29 мм – що складає різницю між довжиною ступні і підошви та помножити отриману величину на число наведене у таблиці.

Довжина сліду взуття (у мм)	**Число, на яке потрібно помножити довжину сліду взуття**
до 219	7,17
220–229	6,87
230–239	6,61
240–249	6,55
250–259	6,40
260–269	6,32
270–270	6,25
280–289	6,12
290–299	6,00

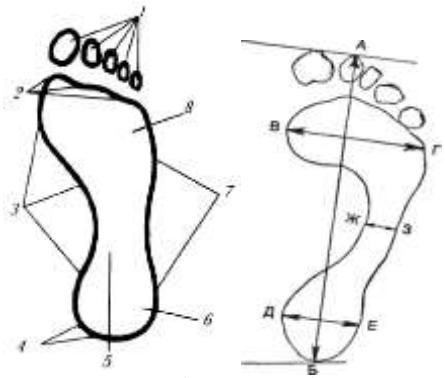


Відбитки частин взуття людини, що підлягають вимірюванню: АБ – довжина підошви; ДЕ – ширина підошви у самому вузькому місці; ВГ – довжина підошви у самому широкому місці МБ – довжина каблука; КЛ – ширина каблука

При визначенні зросту людини за слідами босої ступні вважається, що її довжина дорівнює 7-мій частині зросту людини. Тому пропонується для встановлення відносного зросту людини за довжиною його босої ноги використовувати індекс 6,876, але за умов пропорційності людини. Для спрощення цього вимірювання А. Бертильон розробив формулу для визначення зросту людини по слідам взуття, що полягає:

для жінок: (Дов. стоп. *100)/15,5;

для чоловіків: (Дов. стоп.*100)/15,8.

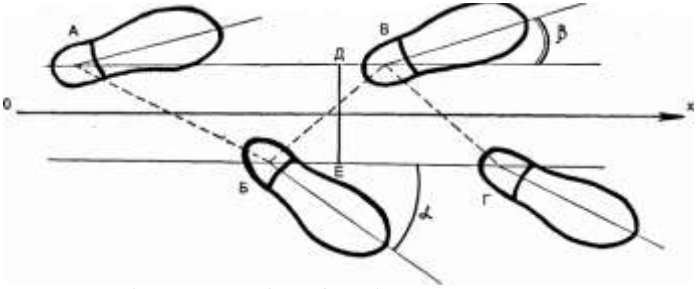


Відбитки частин ступні людини, що підлягають вимірюванню: 1 – пальці; 2 – передній край; 3 – внутрішній край; 4 – задній край; 5 – проміжна частина; 6 – п'яточна частина; 7 – зовнішній край; 8 – плюсна частина. АБ – довжина ступні; ВГ – ширина ступні; ЖЗ – ширина зводу; ДЕ – ширина п'ятки.

За допомогою доріжки слідів (слідової доріжки) можна визначити, чоловіком чи жінкою залишені сліди. При цій ідентифікації враховуються розміри ступні і довжини кроку. Відомо, що середня довжина кроку чоловіка становить 75–78 см, у той час як довжина кроку жінки на 10 см коротша.

Береться до уваги й кут розвороту ступні: у чоловіка він складає в середньому 18–25 градусів, а у жінки – 12–18 градусів.

Існує залежність між віком людини, що характеризується довжиною його кроку та довжиною ступні. Зокрема, у віці до 9 років довжина кроку в 2,5 рози більша довжини ступні, від 9 до 14 років у 2,75 рази, а у старшому віці – більш ніж у три рази.



Елементи доріжки слідів: АБ – довжина кроку правої ноги; БВ – довжина кроку лівої ноги; ДЕ – ширина кроку; α, β – кут розвороту ступні

3.1.6. Ідентифікація за почерком людини

Почеркознавче дослідження має на меті вирішення як ідентифікаційних, так і діагностичних завдань. До основних *ідентифікаційних завдань* належить встановлення виконавця рукописного або цифрового запису, підпису тощо, шляхом порівняльного аналізу індивідуально-стійких ознак письма.

До *діагностичних завдань* належить з'ясування обставин, у яких був виконаний рукопис (чи підпис), наприклад: у незвичних умовах, у зміненому психофізіологічному стані виконавця, навмисно зміненим почерком, шляхом наслідування (імітації) почерку іншої особи тощо. Крім того, можливе встановлення статі, орієнтовного віку або спеціальних навичок виконавця.

До ідентифікаційних питань належать:

Чи виконано конкретний рукопис (запис, підпис) певною особою?; Чи виконано кілька рукописів однією особою?; Чи

виконано підписи від імені конкретної особи нею особисто або кимось із підозрюваних?; Чи виконано кілька підписів від імені однієї особи однією особою?; Чи виконано підписи від імені різних осіб однією і тією ж особою?

До діагностичних питань належать:

Чи виконано рукопис або підпис із навмисною зміною почерку?; Чи є ознаки наслідування почерку (підпису) іншої особи?; Чи виконано досліджуваний об'єкт у незвичних умовах (наприклад, у темряві, в русі, у незвичному положенні)?; Чи виконано рукопис/підпис у зміненому стані виконавця (фізіологічно, психологічно)?; Чи можливо встановити орієнтовний час виконання рукопису або підпису?; Чи є досліджуваний рукопис або підпис придатним для ідентифікації особи?; Чи подібні почерки або підписи різних осіб?; Чи виконано досліджуваний об'єкт особою, яка володіє письмом спеціальними шрифтами або писала лівою рукою?

Усі зазначені питання вирішуються з урахуванням комплексу індивідуальних ознак почерку, з використанням методик графічного аналізу, порівняння і класифікації письмових особливостей.

3.1.7. Ідентифікація за письмовим мовленням

Головними завданнями лінгвістичної ідентифікації за писемним мовленням є:

диференціація автора тексту;

встановлення тотожності автора та виконавця тексту або встановлення того, що автор і виконавець тексту – різні особи;

встановлення факту і виду співавторства;

встановлення соціально-демографічного портрету автора (часткового виконавця), у тому числі, статі, віку, освітнього рівня, професійної належності, соціального статусу, рідної мови чи основної мови спілкування, місця формування мовних навичок, навичок володіння обраним мовним стилем, складання документів конкретного виду тощо;

діагностика психофізіологічного стану автора (виконавця) під час складання мовленнєвого повідомлення;

діагностика стійких патологій мовно-розумових процесів автора мовленнєвого повідомлення;

встановлення змістовних протиріч між показаннями свідків, визначення навідного характеру питань слідчого, факту необґрунтованої за смислом інтерпретації, оцінки свідчень,

констатація невідповідності документа загальним мовним стандартам тощо;

тлумачення значення слів та тверджень у наявному контексті, наявність в тексті погроз, пропаганди насильства, агітації, характеристика тексту як консультації, ультиматуму, виявлення обізнаності автора, скритої мотивації написання тексту, наявність логічних помилок тощо;

розпізнання неадекватної мовної поведінки автора з переліком можливих причин;

встановлення факту і виду маскування мовної ситуації (в тому числі – навмисного викривлення писемного мовлення);

встановлення плагіату (у лінгвістичному сенсі), наявності редакторського виправлення, літературно-художньої обробки тощо.

визначення таких умов складання рукописного чи друкованого на машинці тексту, як наявність його попередньої чернетки; встановлення факту використання під час складання тексту за допомогою комп'ютера електронного варіанту якогось іншого тексту тощо.

належність тексту до конкретного функціонального стилю мови, відповідність тексту мовним та змістовним стандартам оформлення в залежності від типу документа, його адресата тощо.

Орієнтовний перелік ідентифікаційних питань:

Чи є певна особа автором даного тексту?; Чи є певна особа автором декількох різних текстів?; Чи складені надані тексти одним і тим самим автором?; Чи є автор та виконавець даного тексту однією особою?; Чи є автор та виконавець тексту різними особами?; Чи складений даний текст двома певними особами?; Чи складений даний текст кількома авторами?; Чи не є певна особа співавтором даного тексту?; Які саме фрагменти тексту складені кожним з певних авторів?

Орієнтовний перелік діагностичних питань:

Які риси соціально-демографічного портрету автора можна встановити за даним текстом?; Яка основна мова спілкування (чи рідна мова) певної особи-автора даного тексту?; Чи має певна особа-автор наданого тексту навичками складання документів даного виду?; Чи спостерігаються в даному тексті ознаки незвичного психофізіологічного стану його автора?; В яких фрагментах даного тексту відбилася значна емоційна активація автора?; Чи спостерігається в даному тексті суттєва руйнація його мовної та змістовної сторін внаслідок можливого незвичного

психофізіологічного стану автора?; Чи спостерігаються в даному тексті ознаки, притаманні передсмертним листам (запискам)?; Чи спостерігаються в даному тексті ознаки наявності стійкої патології мовно-розумових процесів у його автора?; Чи спостерігаються смислові протиріччя, суттєві змістовні відмінності між показаннями одного і того ж свідка у протоколі допиту № 1 та у протоколі допиту № 2?; Чи є дане питання навідним?; Чи однозначно тлумачиться даний вислів обвинуваченої особи, вкажіть всі ймовірні значення цього вислову за умов наявного контексту?; Чи не приймала участь у складанні даного тексту особа, яка володіє навичками відбору показань?; Чи не є автором заяви від імені підозрюваного співробітник правоохоронних органів?; Чи містить даний текст порівняння, алегорії і де саме?; Чи є даний вислів об'єктивно образливим?; Чи спостерігається в тексті пропаганда насильства (наркотиків, міжнаціональної ворожнечі тощо)?; Які можливі мотиви складання даного тексту, окрім тих, що декларуються?; Чи містяться в даному тексті логічні помилки і які саме?; Чи спостерігається в тексті неадекватна до змісту мовна поведінка автора, в яких саме фрагментах і чим вона може бути викликана?; Чи не спостерігається в даному тексті маскування авторства шляхом диктування тексту особі з менш розвинутими навичками писемного мовлення?; Чи не спостерігається в даному тексті маскування авторства шляхом компіляції тексту?; Чи не спостерігається в даному тексті навмисне викривлення писемного мовлення?; Чи не спостерігається в даному тексті імітація стресового стану автора?; Чи не є даний текст імітацією передсмертного листа?; Чи не складений даний текст з імітацією мовлення певної особи? тощо.

Готуючи матеріали для проведення лінгвістичного дослідження з метою встановлення авторства, слід зібрати вільні, умовно-вільні та, за можливості, експериментальні зразки писемного мовлення особи, яка ідентифікується.

Вільні зразки повинні відповідати досліджуваному тексту за мовою (у крайньому випадку мають бути складеними спорідненими мовами), за стилістичною належністю, і, за можливості, також: за часом виконання, за характером документа виходячи з його призначення і сфери обігу, за темою, за іншими суттєвими обставинами, що могли впливати на процес реалізації мовленнєвих навичок у тексті. Вільні зразки бажано надавати не менш як на 20–25 аркушах.

Умовно-вільні зразки надаються як доповнення до вільних, особливо якщо останні не вдалося зібрати в достатньому обсязі.

Експериментальні зразки повинні виконуватися на мові документа, що досліджується, *без диктування* та *без демонстрації* спірного тексту. Особі, що ідентифікується, пропонується написати спочатку текст на вільно обрану нею тему, але у аналогічному із досліджуваним текстом функціональному стилі, аналогічний за функціональним призначенням (службовий лист, розписка, скарга, особистий лист тощо). Після цього відбираються зразки, близькі й за змістом, темою досліджуваного документа (наприклад, пояснювальна щодо особистого бачення подій, відомостей, що містяться в досліджуваному тексті; аналогічний із досліджуваним документ, при цьому зміст досліджуваного документа не цитується, а передається слідчим чи суддею своїми словами у скороченій формі). За клопотанням особи, яка досліджує, відбираються інші експериментальні зразки у залежності від специфіки виявлених ним ознак писемного мовлення у досліджуваному тексті. Бажаний загальний обсяг експериментальних зразків 20–25 сторінок тексту.

3.1.8. Судово-медична ідентифікація трупа

Підставами для проведення судово-медичного дослідження трупа є:

наявність ознак насильницької смерті (умисне вбивство, самогубство, нещасний випадок);

раптова смерть або смерть внаслідок хвороби, перебіг якої не супроводжувався медичним наглядом;

смерть внаслідок захворювання за наявності звернень родичів або інших осіб щодо неналежного чи несвоєчасного надання медичної допомоги;

виявлення трупа новонародженої дитини.

Забезпечення об’єктивності, повноти та наукової обґрунтованості висновків спеціаліста передбачає ознайомлення його зі зібраними попередніми відомостями про обставини події, а також з матеріалами огляду місця події, зокрема трупа. Доцільним є залучення того самого судово-медичного спеціаліста як до огляду, так і до наступного дослідження тіла.

Судово-медичне дослідження трупа має бути розпочате у найкоротший строк після підтвердження факту смерті, проте не раніше ніж через 12 годин від моменту її настання.

У виняткових випадках допускається його проведення раніше (але не менш ніж через 30 хвилин) за наявності достовірних ознак смерті, що підтверджується висновком, підписаним трьома лікарями, які мають достатню кваліфікацію та досвід для визначення ознак смерті.

Дослідження трупа обов'язково включає повний розтин щонайменше трьох порожнин (черепної, грудної, черевної), а за потреби хребетного каналу. Проведення лише зовнішнього огляду або часткового розтину є неприпустимим, оскільки створює ризик хибних висновків.

Судово-медичне дослідження трупа включає такі етапи:

ознайомлення з обставинами справи;

зовнішній огляд тіла;

повний розтин;

лабораторне вивчення об'єктів дослідження;

формування висновку спеціаліста.

Для встановлення причини смерті та її механізму, а також уточнення обставин події використовуються додаткові методики (токсикологічні, гістологічні, хімічні тощо), що можуть бути проведені як самим спеціалістом, так і профільними лабораторіями.

Після завершення дослідження готується висновок у порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством.

На дослідження виносяться такі питання:

Яка давність і безпосередня причина смерті?; Які тілесні ушкодження виявлено?; Чи є вони прижиттєвими?; Який їхній зв'язок із настанням смерті?; Чи могли виявлені пошкодження бути спричинені конкретним предметом?; Який механізм, кількість і послідовність нанесення ушкоджень?; Чи узгоджуються ушкодження на одязі з тими, що виявлені на тілі?; Чи можливе самозаподіяння ушкоджень?; Чи є ознаки боротьби або самозахисту?; Чи міг потерпілий після травмування вчиняти будь-які активні дії?; Яке можливе взаємне розташування потерпілого й нападника на момент спричинення ушкоджень?; Чи не мало місце якесь хронічне захворювання, що могло вплинути на смерть?; Чи вживав померлий алкоголь чи їжу перед смертю?; Які зріст, вік, група крові померлого?

У разі виявлення ознак вогнепального поранення:

Чи має поранення вогнепальний характер?; Який тип зброї і боєприпасів міг бути застосований?; Яка локалізація та напрямок

каналу рани?; З якої відстані ймовірно здійснено постріл?; Чи має поранення сліди газового ураження, вибухової дії тощо?

За наявності гострих ушкоджень:

Який характер пошкоджень: різані, колоті, рубані?; Які особливості ріжучого предмета довжина, форма, ширина леза, ступінь заточення?; Яка послідовність нанесення ран і давність їх виникнення?

У разі виявлення невпізнаних або розчленованих тіл:

Чи належать фрагменти людському тілу?; Якщо так, то одній людини або декільком людям вони належать?; Якщо фрагменти належать одній людині, яка її стать, вік, зріст, особливі прикмети?; Які пошкодження виявлено та чи є вони прижиттєвими?; Чи мало місце розчленування?; Якщо так яким способом і з використанням яких предметів?; Чи володіє особа, що здійснила розчленування, анатомічними знаннями?

У випадках насильницької смерті, поєднаної з сексуальним насильством:

Чи мала місце втрата цілісності дівочої пліви, статеві зносини, вагітність?; Який склад біологічних речовин (сперми, крові)?; Чи є ознаки неприродного статевого акту?

У разі асфіксії:

Який механізм настання смерті: повішення, задушення, утоплення?; Який характер странгуляційної борозни?; Чи були прикладені одна або дві руки? Якою рукою?; Чи мав місце однократний або багатократний тиск?

У випадку смерті новонародженої дитини:

Чи народилося немовля живим? Чи було життєздатним?; Який час прожило після народження?; Які причини смерті?; Які зовнішні фактори могли спричинити смерть (механічна травма, асфіксія, родова травма тощо)?

3.1.9. Ідентифікація за допомогою ДНК-аналізу

Метод ДНК-аналізу має широке практичне застосування у сфері криміналістичного дослідження, зокрема, при встановленні особи, реконструкції подій злочину та ідентифікації біологічних об'єктів. Застосування цього методу дозволяє:

встановити, що біологічний слід (кров, сперма, слина тощо), вилучений з місця події, походить від конкретної особи;

визначити, чи залишені біологічні сліди у різних місцях на місці події однією і тією ж особою, що має суттєве значення у справах про серійні злочини;

ідентифікувати кожного з учасників події у випадках змішаних біологічних слідів (наприклад, унаслідок змішування крові або сперми від кількох осіб);

об'єднати окремі частини тіла невпізнаного трупа, якщо вони не мають безпосередньо суміжних анатомічних меж;

встановити батьківство або материнство у випадках дітовбивства, викрадення чи підміни дітей, а також у спірних питаннях щодо походження дитини;

провести ідентифікацію останків у разі масових катастроф, коли можливе порівняння з ДНК-профілями близьких родичів (зокрема, батька або матері).

Одним із ключових завдань, що вирішуються під час дослідження біологічних слідів, є встановлення:

чи міг виявлений біологічний матеріал походити від конкретної особи? Для цього дослідження проходить декілька поетапних стадій. На першому етапі з'ясовується наявність біологічного матеріалу на речових доказах (крові, сперми, слини тощо) та його видова належність, зокрема, чи походить він від людини чи тварини. Якщо підтверджується, що матеріал має людське походження, наступним кроком є встановлення його групової приналежності за системою АВО. У разі збігу групової належності з підекспертною особою, проводяться додаткові дослідження за іншими біохімічними системами, зокрема MNs, P, Rhesus, Gm (сироваткова система), що дозволяє уточнити індивідуальні особливості біологічного профілю.

У зв'язку з цим перед фахівцями ставляться такі питання:

Яка групова належність біологічного матеріалу за зазначеними системами?; Чи збігається вона з груповими характеристиками підекспертної особи?

У випадках, коли результати групової диференціації не дають достатніх підстав для ідентифікації, застосовується молекулярно-генетичний аналіз. Метод ДНК-типування дозволяє з високим ступенем достовірності встановити або виключити індивідуальну належність біологічного об'єкта. Для проведення ДНК-дослідження в Україні використовується ядерна (нуклеарна) ДНК, яка міститься у хромосомах ядра клітини. Аналіз можливий щодо будь-якого об'єкта, який містить ядерні клітини. Такими можуть бути:

кров (лейкоцити);

сперма (сперматозоїди);

вагінальні виділення (епітеліальні клітини);

слина (букальний епітелій, лейкоцити);

м’які тканини, органи, кісткові фрагменти.

Не підлягають дослідженню за стандартною методикою ДНК-аналізу такі виділення, як сеча, піт або сльозова рідина, оскільки в нормі вони не містять ядерних клітин. Однак у разі наявності патологічних процесів (наприклад, запалення сечовивідних шляхів), можлива присутність лейкоцитів, що дає змогу використовувати ці біологічні об’єкти для молекулярно-генетичного дослідження.

Одним із об’єктів, які можуть бути використані для молекулярно-генетичного дослідження, є волосся. Разом із тим, доцільність проведення ДНК-аналізу щодо цього об’єкта залежить від його морфологічного стану.

Волосся є продуктом життєдіяльності волосяних фолікулів, і стрижень волосся здебільшого складається з ороговілих клітин, що не містять ядра. Проведення аналізу ядерної ДНК можливе лише за наявності на волоссі кореневих оболонок (внутрішньої та зовнішньої), у яких збереглися життєздатні ядерні клітини. Такі оболонки можуть залишатися, якщо волосся було вирвано, а не випало природним шляхом.

У разі наявності виявлених волосяних об’єктів з кореневими оболонками доцільним є проведення попереднього огляду з участю спеціаліста з метою встановлення придатності матеріалу до цитологічного дослідження або ДНК-аналізу, про що складається відповідний протокол.

У переважній більшості випадків волосся, вилучене з місця події, не є придатним до ДНК-аналізу через відсутність ядерних клітин, необхідних для виділення ДНК. У таких випадках зразки не підлягають цитологічному або молекулярно-генетичному дослідженню.

Вимоги до вилучення та зберігання біологічного матеріалу для ДНК-аналізу:

Оскільки для молекулярно-генетичного дослідження використовується ядерна ДНК, яка міститься лише у клітинах із збереженим ядром, до аналізу можуть бути направлені лише ті біологічні об’єкти, що містять відповідні клітини. Правильне вилучення та збереження зразків є критично важливими для забезпечення достовірності результатів.

Відбір біологічного матеріалу у живих осіб.

Процедура відбору зразків, як правило, не становить складності. Можливі такі варіанти:

Кров у рідкому стані набирається в пробірки або флакони з антикоагулянтом (гепарин, глюгіцир, цитрат натрію або

ЕДТА). Пропорція має відповідати вимогам лабораторії, що здійснює аналіз. Зразки зберігаються при температурі +4…+8 °С, транспортуються в термоконтейнері з льодом і мають бути доставлені до лабораторії протягом 24 годин.

Висушена кров наноситься на стерильну складену марлю (без антикоагулянтів), висушується в умовах, захищених від теплового й сонячного випромінювання, та зберігається в сухому паперовому пакеті при кімнатній температурі.

Відбір зразків у трупа.

У випадку неушкодженого трупа, оптимальним матеріалом для ДНК-аналізу залишається кров. За її відсутності або в умовах гнильного розкладу для дослідження доцільно вилучати:

фрагменти компактної кісткової тканини (ребра, грудина, тазові кістки, стегнова кістка);

зуби як джерело добре збереженої ДНК у дентині та пульпі.

Матеріал необхідно обробляти із дотриманням вимог стерильності, аби запобігти контамінації (забруднення) сторонньою ДНК. Для зберігання використовуються герметичні контейнери або стерильна упаковка, що забезпечує сухість і захист від біологічного розкладу.

У разі проведення молекулярно-генетичного дослідження з метою ідентифікації особи або встановлення походження біологічного матеріалу, особливу увагу слід приділяти правильному відбору, маркуванню, зберіганню й транспортуванню об’єктів дослідження. Ефективність ДНК-аналізу значною мірою залежить від якості підготовленого матеріалу.

У якості додаткових об’єктів для аналізу ДНК можуть бути використані м’які тканини (зокрема, м’язові: сідничні, стегнові тощо), а також внутрішні органи серце, печінка, нирки. У таких випадках відбираються фрагменти із внутрішніх шарів тканин. Матеріал слід розміщувати в окремі герметичні ємності та зберігати при температурі -20 °С, допускається використання морозильної камери побутового холодильника за відсутності низькотемпературного обладнання.

Кісткову тканину (трубчасті або плоскі кістки, зуби) також рекомендується зберігати у замороженому стані. Волосся, відібране для дослідження, пакується в окремі паперові або поліетиленові пакети, що щільно закриваються. Недопустимо вилучати волосся або мікрооб’єкти біологічного походження (піднігтьовий вміст, сліди на предметах) на клейкі стрічки (наприклад, скотч), оскільки клейова основа не лише

пошкоджує об’єкти, а й може вступати у хімічні реакції, що унеможливлює подальший аналіз.

Зразки, які планується використовувати для аналізу ДНК, повинні бути належним чином марковані, упаковані та опечатані. Речові докази, що містять біологічний матеріал, передаються до експертної установи у висушеному вигляді. Зберігання здійснюється в паперових пакетах, у сухих приміщеннях з постійною температурою, захищених від сонячного випромінювання та нагрівальних приладів.

Зважаючи на агресивний характер реактивів, які використовуються під час приготування цитологічних препаратів, матеріали, призначені для ДНК-аналізу, не повинні попередньо піддаватися таким обробкам. У випадках, коли об’єкт дослідження є мікрослідом (недопалки, конверти, презервативи, змиви з ножів тощо), доцільно направляти його безпосередньо до Головного бюро судово-медичної експертизи МОЗ України для комплексного дослідження, яке включає й молекулярно-генетичну експертизу. Натомість інші сліди біологічного походження попередньо піддаються дослідженню в обласних бюро судово-медичної експертизи з метою встановлення наявності, їх видової та групової належності.

Метод ДНК-аналізу дозволяє:

виключити походження біологічного матеріалу від конкретної особи, якщо виявлені алелі не властиві її генотипу;

висловити обґрунтовану ймовірність походження біологічного матеріалу від конкретної особи, якщо ДНК-профілі збігаються за дослідженими локусами.

Збіг ДНК-профілю біологічного матеріалу зі зразком особи може підтверджуватись лише в тому випадку, якщо в слідах не виявлено більш ніж два алелі на кожному з досліджених локусів. У таких випадках у висновку спеціаліста має бути наведено формулу обчислення ймовірності та посилання на джерело, яке містить частоти поширення відповідних алелів у популяції.

Значення розрахункової ймовірності, наприклад, 99,99 % означає, що з кожних 10 000 осіб лише в однієї буде аналогічний генотип у межах аналізованих локусів. Оскільки під час дослідження аналізується не весь геном, абсолютне підтвердження (100 %) є недосяжним.

У разі аналізу змішаних зразків (де наявні ДНК щонайменше двох осіб) проведення розрахунку ймовірності походження біоматеріалу від конкретної особи є недопустимим.

У таких випадках спеціаліст може лише зробити висновок про те, що наявність домішку ДНК досліджуваної особи не виключається.

Молекулярно-генетичне дослідження широко застосовується у кримінальному провадженні, зокрема:

для ідентифікації невпізнаних останків;

у справах про спірне батьківство, материнство, підміну або викрадення дітей;

для встановлення родинного зв'язку між особою та біоматеріалом, виявленим на місці події.

Перед призначенням судово-медичного дослідження з використанням ДНК-аналізу доцільно отримати консультацію фахівців, які безпосередньо будуть здійснювати відповідне дослідження. Це особливо важливо у випадках ідентифікації особи за залишками тіла, коли необхідно також встановити родовід зниклого безвісти, з'ясувати наявність живих родичів і визначити, чий біологічний матеріал слід залучати для порівняння.

У межах досудового розслідування спеціалістами медико-біологічного профілю можуть вирішуватись питання, пов'язані з виявленням, ідентифікацією та диференціацією біологічних об'єктів, виявлених на речових доказах. До типових питань належать такі:

Щодо слідів крові:

Чи є на наданих об'єктах сліди крові?; Яка їх видова належність (людина чи тварина)? Якщо тварина то якого виду? У разі належності до людини яка групова належність крові за системою АВО та іншими системами? Чи може вона належати конкретній особі, що проходить у справі?; Яка статева належність біологічного матеріалу?; Чи могли сліди крові походити від певної особи? (вирішується методом ДНК-аналізу).

Щодо сперми:

Чи виявлено на досліджуваних об'єктах сліди сперми?; Яка її групова належність?; Чи можуть сліди сперми походити від конкретної особи?

Щодо слини та поту:

Чи є на об'єктах сліди слини або поту?; Яка їх групова належність? Чи збігається вона з групою крові підозрюваного або іншої особи?; Яка статева належність слини?; Чи можуть виявлені сліди слини походити від конкретної особи?

Щодо волосся:

Чи є надані волокна волоссям?; Яка їх видова належність (людина чи тварина)?; У разі належності до людини з якої ділянки тіла походить волосся (голова, інші частини)?; Чи є волосся

вирваним або таким, що випало самостійно?; Якщо надано фрагменти волосся – який механізм їх відокремлення?; Чи наявні на волоссі пошкодження, механічні сліди, їх характер?; Чи виявлено сліди дії хімічних речовин?; Чи піддавалось волосся фарбуванню?; Яка групова належність волосся?; Чи могло дане волосся походити від конкретної особи?

У разі потреби можуть бути поставлені інші питання, залежно від обставин кримінального провадження та характеру об'єкта дослідження. У випадках вилучення біологічного матеріалу з місця подій, пов'язаних із застосуванням вибухових пристроїв, масштабними аваріями чи катастрофами, може бути вирішено питання щодо:

кількості потерпілих за залишками біологічного походження;

ідентифікації трупа або його фрагментів (волосся, тканини, органи тощо), за умови надання зразків крові або інших біологічних матеріалів осіб, що можуть бути родичами зниклого (ДНК-аналіз).

3.1.10. Ідентифікація за допомогою методів цитологічного дослідження

Окремий напрям судово-цитологічного дослідження становить встановлення характеру та походження клітинних накладень на речових доказах. У межах такого дослідження спеціаліст вирішує низку питань, зокрема:

чи містяться на предметі сліди крові та клітинні елементи;

яка їх видова, статева та групова належність;

яка регіональна та органо-тканинна специфіка клітин;

чи могли виявлені клітини бути утворені внаслідок травмування шкіри або слизових оболонок людини;

чи можуть кров і клітинні елементи походити від конкретної особи, яка має процесуальний статус у справі.

Клітинні накладення людського походження виявляються на знаряддях травмування, частинах транспортних засобів, вогнепальній зброї, елементах одягу, а також безпосередньо на місці події. За сприятливих умов зберігання в навколишньому середовищі високлі клітинні фрагменти можуть зберігати діагностичне значення впродовж тривалого часу.

Під час підготовки до дослідження доцільно надавати не окремі зразки, а безпосередньо предмети, на яких виявлено накладення, унеможливлюючи їх забруднення чи втрату. Якщо

ж накладення залишені на великогабаритних об'єктах, допускається їх вилучення шляхом зіскобу у стерильну пробірку чи на щільний папір, змиву фізіологічним розчином або вирізанням фрагмента об'єкта разом із накладенням. Отримані змиви підлягають сушінню та пакуванню в інертний матеріал, наприклад, щільний папір або кальку.

До цього виду дослідження належить і вивчення піднігтьового вмісту осіб, що проходять у провадженні. Зрізи нігтів з правої та лівої рук відбираються з дотриманням запобіжних заходів щодо недопущення пошкодження шкіри та пакуються в окремі марковані упаковки. Висока інформативність дослідження піднігтьового вмісту досягається лише за умови відбору матеріалу протягом 3–5 діб від моменту вчинення злочину. Якщо цей строк перевищено, достовірність результатів знижується, а їх інтерпретація в контексті події ускладняється. У разі відбору зразків після закінчення п'яти і більше діб проведення цитологічного дослідження вважається недоцільним.

Окрім вказаних об'єктів, спеціаліст має отримати для порівняння зразки крові осіб, що проходять у кримінальному провадженні. Допускається використання рідкої венозної крові або зразків крові, висушених на стерильному марлевому матеріалі.

Піднігтьовий вміст може мати особливе доказове значення у провадженнях щодо статевих злочинів. У цьому випадку виявлення в ньому крові, клітин вагінального епітелію чи сперматозоїдів свідчитиме про можливий контакт із тілом потерпілої. Крім того, наявність у піднігтьовому вмісті клітин зовнішньої кореневої оболонки волосся може свідчити про виривання волосся, що своєю чергою може вказувати на фізичний спротив з боку потерпілої особи.

Цитологічне дослідження клітинних накладень може забезпечити важливу доказову інформацію, особливо в складних слідчих ситуаціях, коли інші методи виявлення біологічних слідів виявляються недостатніми або неможливими.

У межах розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи важливе значення має виявлення та ідентифікація клітин слизових оболонок (власне піхви, ротової порожнини, прямої кишки) у мазках-відбитках, змивах, піднігтьовому вмісті, плямах на тілі чи одязі підозрюваного. У ході цитологічного дослідження спеціаліст може надати відповіді на такі запитання:

чи наявні у досліджуваних зразках клітини слизової оболонки піхви, ротової порожнини, прямої кишки або елементи калу?; яка статева та групова належність виявлених клітин (за можливості)?; чи можуть виявлені клітини походити від конкретної особи, зокрема потерпілої?

Встановлення наявності клітин піхвового епітелію в змішаних слідах (наприклад, крові, сперми та піхвового секрету) можливе виключно за допомогою цитологічних методів, що є критично важливим для належного тлумачення результатів антигенної характеристики біологічного матеріалу. Слід ураховувати, що виявлення таких клітин має доказове значення лише за умови їх виявлення на тілі або одязі підозрюваного. Водночас наявність піхвового епітелію на одязі потерпілої (наприклад, на білизні) не має самостійного діагностичного значення.

Для проведення дослідження рекомендується надання наступних об'єктів:

мазки-відбитки та змиви зі статевого члена підозрюваного (включно з вмістом човноподібної ямки);

мазки піхвового вмісту потерпілої;

зразки крові та слини обох осіб для подальшого зіставлення.

Матеріал повинен відбиратись під час судово-медичного огляду підозрюваного або, за неможливості такого, – іншим медичним працівником із належним документальним оформленням. Ефективність дослідження безпосередньо залежить від строку, що минув з моменту можливого контакту. Встановлено, що клітини слизової оболонки піхви або ротової порожнини можуть зберігатися на тілі статевого члена до 5 діб, проте вже через 24 години спостерігаються деструктивні зміни, знижується вміст глікогену в цитоплазмі клітин, погіршується структура ядерної речовини, зростає ступінь мікробного забруднення. Починаючи з другої доби, аутоліз клітин стає вираженим, що значно ускладнює, а іноді унеможливлює регіональну та статеву діагностику.

У зв'язку з цим проведення дослідження мазків і змивів зі статевого члена доцільне лише за умови, якщо з моменту події минуло не більше трьох діб. Якщо цей строк перевищено, рекомендовано досліджувати натільну білизну підозрюваного (труси, майку) або його зовнішній одяг.

Під час призначення судово-цитологічного дослідження слідчий у постанові має зазначити:

вік потерпілої;

дату ймовірного вчинення злочину;

дату відбору зразків;

відомості про гігієнічні процедури статевих органів (туалет).

Мазки та змиви зі статевих органів підозрюваного можуть бути інформативними і в разі задоволення статевої пристрасті неприродним способом. Так, при статевому акті через пряму кишку на статевому члені можуть бути виявлені клітини слизової оболонки прямої кишки та елементи калу, а при оральному контакті – клітини ротової порожнини.

Наявність зразків слини та крові підозрюваного і потерпілої дозволяє спеціалісту провести групову диференціацію навіть у разі вираженого аутолізу клітин, коли морфологічні ознаки або біохімічні маркери, такі як глікоген або Х-хроматин, не визначаються.

Серед завдань судово-цитологічного дослідження значну частку становить визначення статевої приналежності клітинних елементів у слідах біологічного походження – зокрема крові, слини, волосся, тканин розчленованого тіла. У випадках, коли на об’єкті міститься значна кількість крові, вирішення питань щодо її наявності, видової та групової належності, як правило, здійснюється спеціалістами у сфері судово-медичної імунології. Водночас визначення статевої приналежності крові належить до компетенції судово-медичних спеціалістів-цитологів, які для цього відбирають найпридатніші ділянки матеріалу. Результати таких досліджень можуть оформлюватися як окремим висновком спеціаліста-цитолога, так і спільним висновком разом із фахівцем з імунології.

Якщо ж на речовому доказі наявний лише поодинокий мікрослід крові, усе дослідження – зокрема щодо встановлення наявності крові, її видової, групової та статевої належності – виконує спеціаліст-цитолог. Такий підхід дає змогу уникнути недоцільного використання обмеженого матеріалу та підвищує ймовірність отримання достовірного результату.

Статева належність крові встановлюється на підставі виявлення статево-специфічних ознак у лейкоцитах, зокрема Y-хроматину. На якість результату суттєво впливають:

умови навколишнього середовища (температура, вологість);

характер і структура предмета-носія;

обсяг крові, що потрапила на об'єкт.

Найкраще збереження ядр лейкоцитів спостерігається у випадках, коли кров представлена дрібними плямами або помарками на гігроскопічних матеріалах (бавовняна, вовняна чи шовкова тканина). Сліди, утворені ковзним контактом із закривавленими предметами, зазвичай містять незначну кількість лейкоцитів або зовсім не містять їх. Також несприятливими для дослідження є сліди крові у великій кількості на негігроскопічних поверхнях – у таких випадках клітини зазвичай зруйновані.

Застосування цитологічних методів дослідження в рамках судово-медичного аналізу біологічних об'єктів дозволяє уникнути значних витрат матеріалу, що є характерним для низки традиційних підходів. Так, при встановленні наявності слини на речових доказах (наприклад, на недопалках сигарет, клапанах конвертів, марках) спеціаліст може діагностувати її за наявністю епітеліальних клітин слизової оболонки ротової порожнини, не вдаючись до ферментативних реакцій. Це забезпечує можливість подальшого дослідження з метою визначення групової і статевої приналежності біологічного матеріалу, зокрема для вирішення ідентифікаційних завдань.

Встановлення статевої належності волосся можливе лише у випадках наявності зовнішньої кореневої піхви, тобто якщо волосся було вирване. Доцільність цитологічного дослідження визначається за результатами порівняльно-морфологічного аналізу, який попередньо проводиться у підрозділі судово-медичної імунології. Саме там здійснюється первинне сортування та опис волосся, після чого на цитологічне дослідження передаються лише ті зразки, які зберігають необхідні клітинні структури.

Цитологічне дослідження частин тіла, відібраних при виявленні розчленованого трупа, можливе лише за умови належного зберігання об'єктів – шляхом висушування або зберігання у холодильнику. Перебування зразків у вологому середовищі або на вологих предметах спричиняє гнильні зміни тканин, що призводить до деструкції клітин і унеможливлює їх аналіз. За даними судово-медичної літератури, статевий хроматин найкраще зберігається у клітинах головного мозку, серцевому м'язі, кістковій тканині та гладких м'язах. При знаходженні тіла у воді епідермальні клітини придатні до аналізу лише протягом першої доби, тоді як м'язові – до 6–7 діб.

Цитологічні методи застосовуються також при встановленні факту вагітності, її терміну, а також наявності пологів у минулому. З цією метою проводиться дослідження мазків секрету молочної залози. Додатково доцільно надавати мазки піхвового вмісту. Під час направлення такого матеріалу необхідно вказувати дату можливих пологів або аборту, а також дату взяття зразків.

У зв'язку з активним впровадженням методів ДНК-ідентифікації, які дозволяють встановити індивідуальне походження клітинних елементів (лейкоцити, епітелій, сперматозоїди тощо), виникає необхідність враховувати можливість подальшого молекулярно-генетичного аналізу при проведенні цитологічного дослідження. Оскільки традиційний метод екстракції клітин за допомогою оцтової кислоти (10–25 %) призводить до руйнування ДНК, спеціаліст повинен обирати методику із урахуванням подальшої можливості виділення генетичного матеріалу. У зв'язку з цим слідчі мають до початку дослідження визначити доцільність подальшого призначення ДНК-експертизи, що дозволить обрати відповідну методологію роботи з біологічними об'єктами.

Успішність проведення цитологічного дослідження багато в чому залежить від належного вилучення, зберігання та транспортування об'єктів, а також від злагодженої взаємодії спеціалістів з органами досудового розслідування. Водночас на практиці фіксуються типові порушення, які ускладнюють або унеможливлюють дослідження:

вилучення матеріалу на вату або вологу поверхню, пакування його у целофан, липку стрічку чи паперові пакети без попереднього висушування;

відсутність змивів з предмета-носія;

не зазначено дату відбору або вилучення зразка;

несвоєчасне надання зразків порівняльного матеріалу;

порушення цілісності упаковки при збереженні формального опечатування;

відсутність підписів або даних понятих і слідчого на упаковках;

розбіжності між фактичними об'єктами дослідження і тими, що зазначені в постанові або маркуванні;

вилучення волосся на липку стрічку;

призначення великої кількості необґрунтованих досліджень без попереднього аналізу причетності речових доказів до події.

Отже, ефективне використання судово-цитологічного дослідження в кримінальному провадженні потребує професійного підходу до всіх етапів – від фіксації і транспортування об'єктів до правильної постановки питань та координації дій між слідчим і спеціалістом. Тільки за умови чіткої взаємодії можливе отримання достовірної, науково обґрунтованої інформації, що сприятиме встановленню істини у кримінальному провадженні.

3.2. Ідентифікація вогнепальної зброї та бойових припасів

Вогнепальна зброя є зброєю, у якій для викидання снаряду (кулі) з каналу ствола використовується сила тиску газів, що утворюються під час згоряння метальної вибухової речовини (пороху) або спеціальних горючих сумішей. У зв'язку з цим проводиться балістичне дослідження вогнепальної зброї та бойових припасів, яке призначається для вирішення широкого кола питань *ідентифікаційного та неідентифікаційного* характеру, пов'язаних із дослідженням вогнепальної зброї, бойових припасів, слідів пострілу, які можуть бути виявлені на самій зброї чи елементах патронів, на пошкоджених перешкодах, потерпілому або особі, яка стріляла.

Дослідження вогнепальної зброї та бойових припасів до неї вирішує *ідентифікаційні, класифікаційні, діагностичні та ситуаційні завдання.*

Ідентифікаційні дослідження включають:

ідентифікацію зброї, що застосовувалась на місці події, за слідами на снарядах (кулях, шроті, картечі або їхніх замінниках) і стріляних гільзах;

встановлення приналежності кулі та гільзи одному патрону;

встановлення єдиного джерела походження патронів та їх елементів за місцем їх виготовлення, інструментом, що застосовано (устаткуванням, матеріалами) для їх виготовлення або спорядження чи збереження.

Для розв'язання *ідентифікаційних завдань* можуть бути поставлені такі запитання:

Чи стріляні кулі та гільзи, вилучені на місці події, із вогнепальної зброї, що надана на дослідження?; Чи придатні сліди на кулях і гільзах для ототожнення вогнепальної зброї?;

Чи стріляна картеч або шріт, вилучені з трупа гр. М., з мисливської рушниці, що надійшла на дослідження?; Чи є частинами одного патрону куля, видалена з трупа гр. М., і гільза, вилучена під час обшуку в будинку гр. К?; Чи стріляні кулі та гільзи (із двох місць подій) з одного зразка вогнепальної зброї?; Чи належать дані патрони (або їх елементи) до продукції одного підприємства (одного року випуску, виробничої партії тощо)?; Чи виготовлені надані патрони (їх елементи) з матеріалів або за допомогою наданих інструментів, які вилучено під час обшуку помешкання гр. К?

Залежно від того, чи досліджуються самі об'єкти, їх матеріально фіксовані відображення або сліди пострілів дослідження вогнепальної зброї та бойових припасів може бути здійснене для:

встановлення виду, моделі (системи, зразка), калібру зброї за слідами на стріляних гільзах і снарядах (залежно від поставлених питань, може проводитись як окремо, так і на проміжному етапі під час встановлення індивідуальної тотожності);

встановлення виду, моделі і зразка зброї за слідами пострілу на перепонах або на тілі потерпілого.

На вирішення можуть бути поставлено такі питання:

З якого виду і зразка (моделі) зброї стріляні дані кулі та гільзи?; Чи є на кулях і гільзах сліди, які свідчать, що патрон, частину якого вони становлять, був відстріляний з нештатної зброї або зброї, що підлягала переробці, або має сліди зносу (роздуття ствола, заміни частин та механізмів)?; Чи є пошкодження на перешкоді (на склі, деревині, металі, пластмасі) вогнепальним?; Снарядом якого виду (кулею, шротом) утворено вогнепальне пошкодження на перешкоді?; Який вид (калібр, устрій, призначення) зброї, пострілом з якої було утворено вогнепальне пошкодження?

За допомогою *неідентифікаційних* судово-балістичних досліджень встановлюється технічний стан конкретного екземпляра зброї і боєприпасів (наприклад, чи справна зброя та чи придатна для здійснення пострілів; чи міг бути здійснений постріл із наданої зброї без натискання на спусковий гачок за відповідних умов стрільби та ін.), їх бойові властивості (пробивна дія снарядів, які застосовувались для стрільби; максимальна і прицільна дальність їх польоту та ін.), окремі обставини застосування зброї (з якої відстані був проведений

постріл; яке було положення зброї в момент пострілу щодо об'єкта, у який влучив снаряд, та ін.).

Неідентифікаційні дослідження умовно поділяються на класифікаційні, діагностичні та ситуаційні.

Метою *класифікаційних досліджень* є віднесення предметів до категорії вогнепальної зброї та бойових припасів; визначення виду, моделі, системи вогнепальної зброї, типу бойових припасів, способу їх виготовлення та спорядження; встановлення приналежності частин і деталей до певного виду (типу), зразка вогнепальної зброї та бойових припасів.

Під час вирішення ***класифікаційних*** завдань можуть бути поставлені такі запитання:

Чи є наданий на дослідження предмет вогнепальною зброєю?; Якщо є, то до якого виду, калібру, моделі вона належить?; Чи є надані на дослідження предмети бойовими припасами до вогнепальної зброї?; Для зброї якого типу, калібру і моделі призначені представлені бойові припаси?; До якого виду патрона належать представлені для експертизи предмети (кулі, гільзи, пижі, капсулі)?; Яким способом виготовлено вогнепальну зброю чи бойові припаси?

При вирішенні ***діагностичних*** завдань на вирішення експертизи можуть бути поставлені такі запитання:

Чи справна зброя (тільки для зброї заводського виготовлення) і чи придатна вона для стрільби?; Чи придатні патрони, вилучені в підозрюваного, для стрільби?; Чи могла зброя вистрелити без натискання на спусковий гачок за конкретних обставин у момент події?; Чи можливо здійснити постріли з наданої зброї певними патронами (чи навпаки, наданими патронами з певної зброї)?

Метою ***ситуаційних*** балістичних досліджень є визначення кількості пострілів із вогнепальної зброї, їх напрямку, послідовності та відстані, з якої вони були проведені, а також положення зброї в момент пострілу щодо об'єкта, у який влучив снаряд.

При вирішенні ***ситуаційних*** завдань експертизи можуть бути поставлені такі запитання:

У якому напрямі здійснено постріл, що утворив пошкодження на перешкоді?; Яка з представлених для експертизи куль була вистріляна першою?; З якої відстані здійснено постріл у перешкоду?; Які з вогнепальних ушкоджень є вхідними, а які вихідними?; З якої ділянки місцевості

здійснено постріл?; Яким було взаєморозташування зброї і потерпілого в момент завдання йому вогнепального поранення?

Усі дослідження вогнепальних пошкоджень одягу та взуття, пов'язані з одночасним нанесенням тілесних пошкоджень людині, належать до компетенції судово-медичної експертизи.

Деякі види вогнепальної зброї та бойових припасів

Пістолети



Форт 12
1 – ствол, 2 – спускова скоба,
3 – спусковий гачок,
4 – руків'я з магазином,
5 – курок, 6 – цілик,
7 – затвор, 8 – запобіжник,
9 – мушка



ПМ
1 – ствол, 2 – спускова скоба,
3 – спусковий гачок,
4 – руків'я з магазином,
5 – курок, 6 – цілик,
7 – запобіжник, 8 – затвор,
9 – мушка

Револьвери



Системи Наган
1 – ствол, 2 – мушка,
3 – барабан,
4 – спускова скоба,
5 – спусковий гачок,
6 – руків'я, 7 – курок



Під патрон Флобера
1 – ствол, 2 – мушка,
3 – цілик, 4 – курок,
5 – спускова скоба,
6 – спусковий гачок,
7 – руків'я, 8 – барабан

Гвинтівки



Самозарядний карабін Сімонова
1 – ствол, 2 – мушка,
3 – штик-ніж,
4 – прицільна планка,
5 – приклад, 6 – спускова скоба,
7 – спусковий гачок,
8 – магазин, 9 – затвор,
10 – ложа



Снайперська гвинтівка Драгунова
1 – ствол, 2 – відкритий приціл,
3 – газова трубка з регулятором,
4 – магазин, 5 – спускова скоба,
6 – спусковий гачок,
7 – приклад,
8 – оптичний приціл,
9 – ствольні накладки,
10 – кришка ствольної коробки



Снайперська гвинтівка VPR.308 (Україна)



Снайперський комплекс Snipex 50 (Україна)

Пістолети-кулемети



УЗІ



Форт 226



ПП-2000

Автомати автоматичні (штурмові) гвинтівки



Автомат Калашнікова (СРСР)
1 – ствол, 2 – шомпол, 3 – мушка, 4 – газова трубка, 5 – ців'є, 6 – магазин, 7 – спускова скоба, 8 – спусковий гачок, 9 – пістолетне руків'я, 10 – приклад, 11 – прицільна планка



Штурмова гвинтівка М-16 (США)
1 – ствол, 2 – полум'єгасник, 3 – нерухомий приціл, 4 – газова камера, 5 – ців'є, 6 – рукоятка для перенесення, 7 – задній приціл, 8 – приклад, 9 – магазин, 10 – пістолетне руків'я, 11 – спускова скоба, 12 – спусковий гачок, 13 – затвор



Штурмова гвинтівка Форт-221 (Україна)



Штурмова гвинтівка Форт-228 (Україна)

Кулемети



Ручний кулемет Калашнікова



Ручний кулемет Дегтярьова



Ручний кулемет Форт 401



Кулемет КМ 7,62

Мисливська зброя (призначена для полювання)



Двоствольна гладкоствольна рушниця ІЖ МР-27ЕМ-1С



Помпова рушниця ІЖ-81



Нарізна мисливська рушниця ТОЗ-78-01



Комбінована мисливська рушниця

Спортивна зброя
(призначена виключно для ураження цілей під час проведення спортивних заходів, параметри і характеристики якої зафіксовано в правилах спортивних змагань з видів спорту, визнаних в Україні)



Пневматична гвинтівка CZ 200T



Спортивна малокаліберна гвинтівка ТОЗ 8 (5,6 мм (.22 LR)



Спортивний малокаліберний пістолет ІЖ-35М і ІЖ-34(М)



Спортивный пістолет Марголіна МЦМ (5,6 мм (22 LR)

Пристрої для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії

(призначені тільки для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії, і не можуть використовуватися для стрільби бойовими патронами)



ВІЙ 13



ФОРТ 10Р

Замаскована вогнепальна зброя







Ручка пістолет



Перстень-револьвер "Imperial Protector"



Годинник пістолет



Тростина револьвер

Набої до нарізної вогнепальної зброї





1 – корпус,
2 – капсуль,
3 – пороховий заряд,
4 – куля

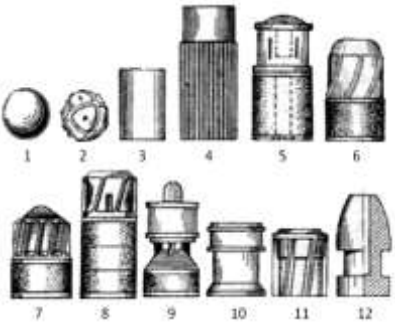
Набої до гладкоствольної мисливської зброї





1 – капсуль,
2 – пороховий заряд,
3 – пиж (клейтух),
4 – дріб (шрот) від 1.25 до 5 мм
5 – напівкартеч,
6 – картеч, 7 – куля

Схематичне зображення куль



1 – кругла (кулькова),
2 – кругла з пасками,
3 – циліндрична, 4 – Віцлебена,
5 – Ширинського-Шихматова,
6 – Якана, 7 – Бренеке,
8 – турбострілочна системи А. Майєра,
9 – турбострілочна системи братів Соколових («БС»),
10 – турбінна типу «Ідеал» Штендебаха,
11 – куля А. Майєра зразка 1965 р.,
12 – для рушниць зі свердлуванням «парадокс»

До газової зброї



До пристроїв для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії





До пневматичної зброї





3.3. Ідентифікація холодної зброї та конструктивно схожих з нею виробів

Холодна зброя – це предмети та пристрої, конструктивно призначені та за своїми властивостями придатні для неодноразового завдання шляхом безпосередньої дії тяжких (небезпечних для життя в момент спричинення) і смертельних тілесних ушкоджень, дія яких заснована на використанні м'язової сили людини.

Класифікація холодної зброї:

За призначенням:

бойова – призначена для смертельного ураження людини, нанесення ушкоджень людині в рукопашному бої (багнети, клинки, шашки тощо);

національна – зброя, форма, параметри та декоративне оздоблення якої були встановлені протягом довготривалого часу відповідно до умов життя визначеного етносу;

мисливська – призначена для ураження звіра під час промислового або спортивного полювання;

кримінальна тощо;

За способом виготовлення:

заводська – холодна зброя, виготовлена підприємствами й фірмами-виробниками в умовах технічно оснащеного промислового виробництва з дотриманням вимог відповідних державних чи фірмових стандартів і визначених технічних умов;

кустарна – холодна зброя, виготовлена майстрами-зброярами в умовах офіційної підприємницької чи іншої діяльності в кустарних майстернях, за своїми характеристиками близька до промислової зброї, але за ступенем якості та (або) одноманітності зовнішнього оформлення, конструкції та розмірів не відповідає стандартам промислового виробництва;

саморобна – холодна зброя, виготовлена та зібрана саморобним способом з деталей і частин цілком саморобного виготовлення чи з використанням окремих деталей і частин зброї та (або) виробів іншого призначення промислового чи кустарного виробництва. Виготовляють особи, які не мають спеціальних професійних навичок;

За опосередкованістю дії:

контактна – під час застосування утримується в руці.

метальна – призначена для ураження цілі на відстані;

За конструкцією:

клинкова;

неклинкова;

За способом (принципом) дії:

колюча (кортики, шпаги, стилети, голчасті багнети);

рубляча;

колючо-ріжуча (фінські, мисливські ножі, кинджали, багнети);

колюче-рубляча (шаблі, ятагани, палаші, великі кинджали, багнети-тесаки);

рублячо-ріжуча (бойові сокири, шаблі тощо);

ударно-дробильна (булави, кастети, кистені, шестопери, надолонники тощо).

Під час дослідження холодної зброї можуть бути поставлені такі запитання:

Чи є наданий предмет холодною зброєю?; До якого типу, виду, різновиду, зразка холодної зброї належить даний предмет?; Який спосіб виготовлення наданої холодної зброї (заводський, кустарний, саморобний)?; Чи не перероблена дана

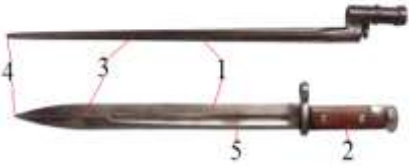
холодна зброя зі зброї іншого типу, виду, зразка, якого саме і яким способом?; Чи не використовувалися для виготовлення даної холодної зброї частини (деталі) холодної зброї іншого типу, виду, зразка або предмета виробничого чи господарсько-побутового призначення і якого саме?; Чи є наданий на дослідження предмет заготовкою холодної зброї?; Чи є дана холодна зброя національною та якою саме?; Чи перебувала дана холодна зброя постійно в наданих на дослідження піхвах?; Чи справна надана холодна зброя? Якщо несправна, які вона має дефекти, їх причини та чи впливають вони на можливість застосування даної холодної зброї за призначенням?; Чи можливо (з технічної сторони) приведення даної холодної зброї в придатний для застосування стан?

Деякі види холодної зброї та конструктивною схожих на неї виробів

Клинкова холодна зброя колючої та рублячої дії



Стилет
1 – клинок, 2 – руків'я,
3 – обмежувач, 4 – вістря,
5 – ребро жорсткості,
6 – верхнє кільце, 7 – піхви



Багнет
1 – клинок, 2 – руків'я,
3 – ребро жорсткості,
4 – вістря, 5 – дол



Шабля
1 – клинок, 2 – руківя,
3 – обмежувач, 4 – обух клинка,
5 – лезо, 6 – вістря, 7 – піхви



Шашка
1 – клинок, 2 – руків'я,
3 – обмежувач, 4 – вістря,
5 – дол, 6 – п'ятка клинка,
7 – захисна дужка,
8 – навершшя, 9 – піхви



Меч

1 – клинок, 2 – руків'я,
3 – обмежувач, 4 – вістря,
5 – лезо, 6 – ребро жорсткості,
7 – дол, 8 – навершшя,
9 – п'ята клинка



Ятаган

1 – клинок, 2 – руків'я,
3 – вістря, 4 – лезо,
5 – обух клинка, 6 – пята клинка,
7 – навершшя,
8 – скос обуха клинка,
9 – піхви

Холодну зброю рублячо-ріжучої дії



Ніж

1 – клинок, 2 – руків'я,
3 – вістря, 4 – лезо,
5 – гладка заточка,
6 – обух, 7 – п'ята клинка,
8 – дол, 9 – скос обуха,
10 – обмежувач,
11 – навершшя



Кинджал

1 – клинок, 2 – руків'я,
3 – обмежувач, 4 – вістря,
5 – ребро жорсткості, 6 – лезо,
7 – дол, 8 – п'ята клинка,
9 – навершшя, 10 – пилка

Неклинкову (ударно-дробильну) холодну зброю



Кистень

1 – руків'я, 2 – ударна частина,
3 – гнучке з'єднання, 4 – петля



Дубина телескопічна

1 – руків'я, 2 – гнучке з'єднання,
3 – ударна частина, 4 – петля

Клинкова холодна зброя колючої дії

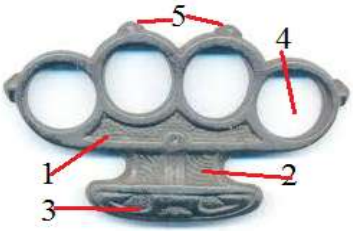


Кортик
1 – клинок, 2 – руків'я,
3 – п'ята клинка,
4 – вістря, 5 – втулок руків'я,
6 – лезо, 7 – обмежувач,
8 – ребро жорсткості,
9 – навершшя, 10 – піхви



Шпага
1 – клинок, 2 – руків'я,
3 – обмежувач, 4 – вістря,
5 – піхви

Комбінована холодна зброя



Кастет
1 – основа, 2 – стійка,
3 – утик, 4 – отвори для пальців,
5 – ударна частина



Нунчаку
1 – стрижні,
2 – гнучке з'єднання



Кастет-стилет

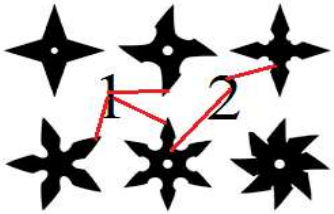


Кастет-ніж

Метальна холодна зброя



Метальні ножі



Сюрикен
1 – промені (клинки) з вістрями,
2 – база

Замаскована холодна зброя



Ручка-ніж



Тростина-меч



Важіль перемикання передачі автомобіля

3.4. Ідентифікація вибухових речовин і пристроїв

Вибухові речовини є індивідуальними речовинами або сумішами, які внаслідок певного зовнішнього впливу здатні до швидкого хімічного перетворення, що супроводжується виділенням великої кількості енергії та утворенням газів. Залежно від умов застосування, цільового призначення, а також здатності переходу горіння в детонацію існують чотири групи вибухових речовин:

Ініціюючі або первинні: високочутливі вибухові речовини, які використовуються для збудження вибухових перетворень (детонації) в засобах підриву (капсулях-детонаторах, запалах, електродетонаторах).

Характерною особливістю ініціюючих вибухових речовин є те, що для ініціювання їхнього вибуху в формі детонації необхідний незначний зовнішній вплив (удар, накол, тертя, нагрів, тощо), сам процес вибуху відрізняється дуже малим періодом нарощення швидкості до максимального значення – незрівнянно меншим, ніж в інших типів вибухових речовин. Завдяки цій властивості для ініціювання вибуху бризантних вибухових речовин необхідний невеликий заряд ініціюючої вибухових речовин.

Бризантні або вторинні: відносно менш чутливі й застосовуються як розривні заряди в боєприпасах та в засобах підриву. Горіння бризантних (вторинних) вибухових речовин стійке і переходить у детонацію лише під час вибуху ініціюючої вибухових речовин або через особливі умови: висока температура, велика маса, високий тиск, горіння в замкнутому об'ємі.

До характерних представників бризантних вибухових речовин, які випускає промисловість, належать: індивідуальні вибухові речовини (тротил, тетрил, гексоген, октоген, пентаеритриттетранітрат (ТЕН), нітрогліцерин, пікринова кислота), сумішні вибухові речовини на основі аміачної селітри (амоніти різних марок (суміші з тротилом, гексогеном, динітронафталіном та різними невибуховими компонентами), динамони (суміші з невибуховими пальними компонентами: деревинним борошном, нафтопродуктами тощо), детоніти та вугленіти (суміші з нітрогліцерином, діетиленглікольдинітратом).

Метальні або похідні: застосовуються для метання снарядів, куль та утворення реактивної сили (ракети). Основною формою вибухового перетворювання метальних вибухових речовин є стійке горіння, яке не переходить у детонацію навіть за умов, характерних для вторинних вибухових речовин.

Швидкість їхнього горіння може становити від декількох міліметрів до сотень метрів на секунду і залежить від хімічного складу, фізичного стану та умов використання. До метальних вибухових речовин належать порохи. Порохи бувають димні та бездимні.

Піротехнічні суміші, що здатні до вибухового перетворювання: використовуються для створювання світлового, димового, звукового ефектів при горінні та являють собою механічні суміші, основними компонентами яких є неорганічні окисники, пальне (органічні або металеві горючі речовини) та в'язка речовина. Застосовуються в боєприпасах освітлювальної, сигнальної, запалювальної дії, для спорядження спеціальних видів

боєприпасів, імітації вибухів, задимлення та в навчальних цілях. У промисловості піротехнічні суміші застосовують для виготовлення металів і сплавів та газів. У сільському господарстві – для боротьби зі шкідниками, дезінфекції та розсіювання граду. Крім того, піротехнічні суміші використовують під час зйомки фільмів та для виготовлення феєрверків, а також у різних піротехнічних засобах.

Вибухові пристрої є саморобними чи виготовленими промисловим способом виробами одноразового застосування, спеціально підготовленими та за певних обставин спроможними за допомоги використання хімічної, теплової, електричної енергії або фізичного впливу (вибуху, удару) створити уражаючі фактори – спричинити смерть, тілесні ушкодження чи істотну матеріальну шкоду – способом вивільнення, розсіювання або впливу токсичних хімічних речовин, біологічних агентів, токсинів, радіації, радіоактивного матеріалу, інших подібних речовин.

Вибухові пристрої кваліфікуються:

За способом виготовлення (промислові, кустарні, саморобні;

За типом ураження (бризантні, фугасні, осколкові, кумулятивні);

За видом конструкції (ручна граната, мінна ловушка, об'єктна міна, керований фугас);

За способом підриву (вогневий, електронний, механічний, хімічний).

Ідентифікація вибухових речовин та пристроїв здійснюється спеціалістами-вибухотехніками. Фіксація результатів огляду, слідів і предметів, що вилучаються з місця вибуху, здійснюється шляхом складання протоколу та застосування судової фотозйомки, складання схем. Під час вилучення осколків вибухових пристроїв їх слід сортувати і пакувати окремо: осколки корпусу, залишки детонатора, камуфляжу та інші предмети. Попереднє сортування дає змогу визначити відсутні предмети і відновити їх пошук.

Опис слідів застосування вибухових пристроїв у протоколі огляду. До протоколу обов'язково заносять такі дані:

щодо розмірів – максимальний діаметр воронки та її максимальний розмір у перпендикулярному напрямку, глибину воронки, найменування ґрунту і скельних порід;

щодо перебитих дерев'яних елементах обстановки – розміри діаметра перебитої колоди, товщини перебитого бруса, площі поперечного перерізу перебитого бруса, породу деревини;

щодо зруйнованих стовпів і балок з цегли, каменю або бетону при контактно розташованому заряді вибухової речовини – товщину перебитого стовпа або балки в місці розташування

заряду, вид зруйнованого матеріалу і розташування заряду щодо зруйнованого матеріалу;

у разі розташування заряду на деякій відстані від зруйнованих і перебитих дерев'яних елементів – розмір відстані від центру заряду до осі дерев'яного елемента, товщину елемента, внутрішній розмір приміщення і породу деревини, її стан (суха, сира), вид перепони (ґрунт, щільні глини, бетон, сталеві плити);

для оцінки маси підірваного неконтактного заряду вибухової речовини з руйнування цегляних, кам'яних і бетонних стін – розмір відстані від центру заряду до зруйнованої (пошкодженої) стіни, товщину стіни і найменування самої конструкції та характер її руйнування;

для оцінки маси заряду з руйнування скління – відстань до найбільш віддаленого від епіцентру вибуху зруйнованого скління, від епіцентру вибуху до найближчого нерозбитого вікна, товщину скла, дані щодо того, закріплене скло в рамі мастикою чи ні;

характер травм у потерпілих;

позу трупа і його розташування окремих частин відносно нерухомих орієнтирів та епіцентру вибуху;

одяг на трупі, його стан і положення;

осколкові поранення.

Завдання криміналістичних досліджень пов'язані із встановленням факту вибуху, його природи і технічної причини, визначенням центру вибуху, встановленням конструкції окремих елементів і підірваного пристрою загалом, принципу його функціонування, оцінкою маси вибухової речовини, уражаючих властивостей вибухового пристрою, радіусу уражаючої (руйнівної) дії вибуху, а також наявності або відсутності в особи – виготовлювача вибухового пристрою спеціальних знань у галузі боєприпасів, хімії й технології вибухових речовин, а також у вибуховій справі.

До ситуаційних завдань вибухотехнічного дослідження належать:

відновлення обстановки місця вибуху;

визначення спрямованості вибуху;

відновлення конструкції вибухових пристроїв та їх елементів шляхом реконструкції або реставрації.

На дослідження можуть бути направлені об'єкти, вилучені з місця події, пов'язаного з вибухом або виявленням вибухонебезпечних предметів, або ж будь-які вибухотехнічні об'єкти, виявлені у процесі проведення слідчих дій. У межах

вибухотехнічних досліджень може бути проведено експертизу вибухових пристроїв та їх частин і фрагментів, вибухових речовин та їх слідів або експертизу обставин і місця вибуху.

Експертизою вибухових пристроїв та їх частин можуть бути розв'язані діагностичні й ідентифікаційні завдання. Для розв'язання *діагностичних завдань* доцільною є постановка таких запитань:

Чи є наданий на дослідження предмет вибуховим пристроєм або боєприпасом?; До якої категорії вибухових пристроїв належить предмет, вилучений з місця події (під час проведення обшуку)?; Якою є конструкція даного вибухового пристрою?; Заводським чи саморобним способом виготовлено наданий на дослідження вибуховий пристрій?; Які вражаючі фактори притаманні наданому на дослідження вибуховому пристрою?; Чи придатний наданий предмет для використання за цільовим призначенням – вчиненням вибуху, а якщо непридатний, то з яких причин?; Якою є причина неспрацювання вибухового пристрою після приведення його в дію?; Яким є спосіб підриву наданого на дослідження вибухового пристрою або пристрою, осколки і фрагменти якого були виявлено на місці вибуху?; Яким є спосіб приведення наданого на дослідження вибухового пристрою в дію?; Чи придатний наданий на дослідження вибуховий пристрій для здійснення вибуху?; Якими є призначення, галузь застосування, тип вогнепровідних чи детонуючих шнурів, наданих на дослідження?; Якими є радіус і характер небезпечного ураження внаслідок вибуху наданого на дослідження вибухового пристрою?; Чи можливий самовільний вибух (спрацьовування) наданих на дослідження боєприпасів або вибухового пристрою за певних конкретних умов?; Чи має особа, яка виготовила наданий на дослідження вибуховий пристрій, спеціальні знання і професійні навики в галузі вибухової справи, боєприпасів, вибухових речовин тощо?; Чи є осколки і деталі, вилучені з місця вибуху, осколками оболонки (корпусу) боєприпасів або вибухового пристрою?; Які вид, форму, розміри мав корпус вибухового пристрою чи боєприпасів, осколки яких виявлено на місці події?; Які предмети, вироби використано як корпус наданого на дослідження вибухового пристрою або для його камуфляжу?; Якщо підірвано боєприпаси, то якими є вид, марка, маса вибухової речовини заряду?; Якщо підірвано вибуховий пристрій, то якими є його конструкція, вид, маса речовини заряду?; Чи є надані на дослідження засоби підриву детонаторами, запалювальними трубками, і чи придатні вони для

здійснення вибуху?; Чи є наданий на дослідження предмет імітаційним засобом, і яким саме?

Для розв'язання *ідентифікаційних завдань* можуть бути поставлені такі запитання:

Чи становили єдине ціле частини (осколки), виявлені на місці вибуху, і чи є вони залишками вибухового пристрою або боєприпасів?; Чи мають вибуховий пристрій, вилучений з місця події, і пристрій, вилучений у гр. А (виготовлений громадянином А), однакову конструкцію, і чи виготовлені вони з однакових матеріалів?; Чи мають вибухові пристрої (залишки вибухових пристроїв), виявлені в різних місцях, єдине джерело походження?

Для розв'язання *діагностичних завдань* у межах експертизи вибухових речовин та їх слідів (продуктів вибуху) слідчий, прокурор можуть поставити такі запитання:

Чи є надана на дослідження речовина вибуховою, а якщо так, то якою саме?; Яким є склад наданої на дослідження вибухової речовини?; Яким є склад наданої на дослідження піротехнічної суміші та якою є її уражаюча дія в разі нештатного використання?; Чи можуть використовуватись для виготовлення вибухівки надані на дослідження речовини, а якщо так, то в якому сполученні?; Чи мав заряд вибухової речовини пристрою, який підірвано (вказати місце, дату), будь-які сторонні включення (цвяхи, кульки, шріт тощо)?; Яку кількість вибухової речовини і якої саме застосовано як заряд вибухового пристрою, що підірвано (зазначити місце, дату)?; Яким є спосіб (промисловий чи саморобний) виготовлення наданої на дослідження вибухової речовини?; У якій галузі застосовується надана на дослідження вибухова речовина?; Чи є можливим самовільний вибух наданої на дослідження речовини, а якщо так, то за яких умов?; Чи є на наданих на дослідження об'єктах, що вилучені з місця події, сліди вибухової речовини, і якої саме?; Чи можуть бути використані речовини, вилучені у гр. А, для виготовлення вибухової речовини?

Для розв'язання *ідентифікаційних завдань* експерту можуть бути поставлені такі запитання:

Чи мають надані на дослідження вибухові речовини загальну родову або групову належність?; Чи має вибухова речовина, вилучена у гр. А, єдине джерело походження з вибуховою речовиною, використаною для вибуху (вказати місце й дату)?

Експертизою обставин і місця вибуху зазвичай розв'язуються *діагностичні завдання*, на вирішення яких можуть бути спрямовані такі запитання:

Чи мав місце у даному випадку вибух боєприпасів чи вибухового пристрою?; У якому місці розташовано епіцентр вибуху, а якщо їх декілька – то центр кожного з них?; Якою є природа вибуху, що вчинено (зазначено місце й дату)?; Скільки вибухових пристроїв або боєприпасів було підірвано на місці події?; Чи міг статися вибух вибухового пристрою або боєприпасів за умов, зазначених у свідченнях гр. А?; Яким способом вчинено підрив вибухового пристрою?; Яким способом вчинено підрив засобу ініціювання вибуху?; Яку потужність у тротиловому еквіваленті мав підірваний заряд з огляду на наслідки утворених руйнувань і пошкоджень?; Чи могли спрацювати вибуховий пристрій або боєприпаси при транспортуванні внаслідок удару, струсу, нагрівання чи за інших умов?; Чи міг вибух (зазначити місце й дату) призвести до руйнування стіни, дверей, вікон, заподіяння тілесних ушкоджень гр. Б?

Деякі види вибухових речовин та пристроїв

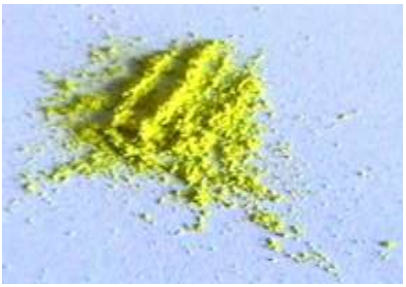
Ініціюючі (первинні) вибухові речовини



Гримуча ртуть кристалічна речовина білого або сірого кольору з густиною $4{,}31 * 10^3$ кг/м^3. Має солодкий металевий смак, отруйна, за токсичністю аналогічна ртуті.



Азид свинцю ініціююча високобризантна вибухова речовина, що являє собою дрібнокристалічну речовину білого кольору. (свинцеву сіль азотисто-водневої кислоти).



ТНРС (тетранітрорезорцинат або стифнат свинцю) кристали ясно-жовтого кольору, що погано розчиняються в органічних розчинниках і в етаноламіні (30 %). Щодо чутливості до тертя ТНРС займає середнє місце між гримучою ртуттю та азидом свинцю. Він значно чутливіший від азиду свинцю до теплового імпульсу.

Бризантні (вторинні) вибухові речовини



ТЕН (пентаеритриттетранітрат) кристалічна речовина білого кольору. ТЕН негігроскопічний і не розчиняється у воді, спирті, добре розчиняється в ацетоні. З металами не взаємодіє. Кислоти й луги при тривалій дії розкладають ТЕН



Гексоген дрібнокристалічна речовина білого кольору без смаку й запаху, що належить до групи вибухових речовин підвищеної потужності. Має високу питому енергію та швидкість детонації. У воді не розчиняється, негігроскопічна. Під час пострілу гвинтівочною кулею вибухає. За потужністю гексоген перевищує тетрил і є однією з найпотужніших сучасних ВР. У чистому виді застосовується лише для спорядження детонаторів та як вторинних зарядів

Тротил (тринітротолуол, тол, ТНТ)







Кристалічна речовина жовтуватого кольору. Технічний тротил випускається у заводських умовах у вигляді тонких лусочок, а іноді – пресованих шматків. Тротил застосовується для спорядження снарядів артилерії, мін, торпед, авіабомб, ручних та протитанкових гранат і різноманітних підривних засобів.

Для спорядження боєприпасів тротил застосовується як самостійно, так і у сплавах і сумішах з іншими вибуховими речовинами (гексогеном, октогеном, амміачною селітрою тощо.) Успішне поєднання низки цінних властивостей (висока стійкість, незначна чутливість до зовнішніх впливів, відсутність взаємодії з металами, негігроскопічність і нерозчинність у воді, низька температура плавлення, достатня потужність) зробило тротил основною бризантною вибуховою речовиною.

Пластичні вибухові речовини
Пластид (С-4)





Пластид або С-4 отримуються шляхом механічного змішування сипучої ВР з пластифікаторами. **Склад ПВР-4 або (С-4)** – тістоподібна маса від світло-кремового до світло-коричневого кольору. Негігроскопічний, не розчиняється у воді. З металами не взаємодіє. Від прострілу кулею не вибухає. Застосовується без оболонки як підривний заряд. **Склад ПВР-5А** – пластиліноподібна ВР від білого до кремового кольору, має характерний запах індустріального масла. Виготовлена на основі гексогену, індустріального масла та поліізобутилена. Застосовується у м'якій оболонці як підривний заряд.

Піротехнічні суміші





Використовуються для створювання світлового, димового, звукового ефектів при горінні та являють собою механічні суміші, основними компонентами яких є неорганічні окисники, пальне (органічні або металеві горючі речовини) та в'язка речовина. Застосовуються в боєприпасах освітлювальної, сигнальної, запалювальної дії, для спорядження спеціальних видів боєприпасів, імітації вибухів, задимлення та в навчальних цілях.

Метальні (порохи) вибухові речовини



Димний порох

Метальна вибухова речовина, що складається з трьох компонентів: сірки, калієвої або натрієвої селітри та деревного (вільхового) вугілля і являє собою зерна одноманітного чорного кольору зі слабко блискучою поверхнею. Використовується для спорядження патронів до стрілецької вогнепальної зброї та як метальний заряд у вистрибуючих мінах та піротехнічних виробах.



Бездимний порох

Використовується для виготовлення патронів до стрілецької і мисливської зброї, в артилерії, танкових військах і твердопаливних ракетних двигуна. При згорянні не утворює твердих частинок (диму), а тільки газоподібні продукти згоряння, на відміну від димного (чорного) пороху. Бездимний порох включає кордит, балістит і білий порох. Головна перевага полягає в більш низькій температурі порохових газів. Перспективи подальшого використання порохів, що містять нітрогуанідін, пов'язані з авіаційними і зенітними гарматами малого калібру, що мають високий темп стрільби. Являє собою лусочки сіро-зеленого кольору прямокутної плоскої або круглої форми.

Освітлювальні суміші



Горіння освітлювальної суміші супроводжується яскравим світінням у видимій частині спектру. Ці суміші використовуються при розвідці, спостереженні, бомбометанні, наведенні на ціль і повинні давати максимальну силу світла впродовж заданого часу. Залежно від мети застосування, час дії боєприпасу може становити від 5 с до 5 хв.

Трасуючі суміші



Трасуючі суміші дають змогу побачити траєкторію польоту куль, снарядів, деяких ракет, при цьому залишають вогневий або димовий слід. Для спорядження трасуючих засобів використовують суміші, які за складом наближені до сумішей білого та кольорового вогню, інфрачервоного випромінювання та кольорового диму.

Запалювальні суміші



Це піротехнічні суміші, горіння яких супроводжується утворенням високотемпературного полум'я та шлаків, здатних запалювати інші суміші або матеріали. Запалювальні речовини та суміші поділяються на запалювальні суміші на основі нафтопродуктів (напалми), самозапалювальні суміші, металізовані суміші (пірогелі), терміти й термічні складові, звичайний і пластифікований білий фосфор, сплав електрон та ін.

Суміші маскуючих димів



Суміші маскуючих димів при горінні виділяють густий білий, сірий або чорний дим і використовують для маскування бойової техніки або/й особового складу.

Суміші кольорових димів



Суміші складаються із так званої термічної суміші (окислювач і пальне), барвника та полум'ягасника. Окислювачем виступає хлорат калію, пальним – молочний цукор, тіосечовина, диціандиамід, барвниками – родамін, індиго, аурамін.

Вибухові пристрої
Гранати



РГД-5 протипіхотна осколкова ручна наступальна граната дистанційної дії. Основне призначення гранати РГД-5 – ураження особового складу супротивника осколками корпусу

РГД-5

1 – корпус, 2 – підривник УЗГРМ, 3 – запобіжна чека з кільцем, 4 – спусковий важіль



Тактико-технічні характеристики гранати РГД-5

Тип гранати – осколкова. Маса – 310 г. Маса ВР – 110–115 г. Час сповільнення запалу 3,2–4,2 с. Радіус зони ефективного ураження осколками – 50 м.



Ф-1
1 – корпус,
2 – підривник УЗГРМ,
3 – запобіжна чека з кільцем,
4 – спусковий важіль

Ф-1 – ручна осколкова оборонна граната дистанційної дії, призначена для ураження живої сили супротивника. Кидати гранату можна з різних положень і лише з-за укриття, з бронетранспортера або танку. Оскільки Ф-1 є гранатою оборонної дії, то радіус ураження осколками значно перевищує радіус можливого вкидання гранати

Тактико-технічні характеристики гранати Ф-1
Загальна маса – 600 г. Маса ВР – 60 г. Дистанція метання – 35–45 м. Дистанція ураження осколками – 200 м. Ймовірніша дистанція ураження осколками – 85 м. Час сповільнення вибуху – 3,2–4,2 с.



РГ-42
1 – запал,
2 – трубка з фланцем,
3 – верхня кришка,
4 – корпус,
5 – дно

РГ-42 – осколкова граната наступальної дії, призначена для ураження живої сили супротивника та військової техніки на близькій відстані.

Тактико-технічні характеристики гранати РГ-42
Маса гранати – 400 г. Маса ВР– 110–120 г. Довжина гранати – 121 мм. Діаметр гранати – 54 мм. Дистанція ураження осколками – 20–30 м. Дистанція метання – 35–40 м. Кількість осколків – до 1000 шт. Час сповільнення вибуху – 3.2–4 с.



РГД-33
1 – корпус,
2 – кришка корпусу,
3 – гальмуюча зірка,
4 – засувка запалу,
5 – оборонний чохол,
6 – опірна шайба,
7 – рукоятка в зборі із запобіжним і ударниковим механізмом

РГД-33 (*ручна граната Дьяконова зразка 1933 року*) – ручна осколкова протипіхотна дистанційна наступально-оборонна граната

Тактико-технічні характеристики гранати РГД-33

Маса гранати без оборонного чохла – 500 г. з оборонним чохлом – 760 г. Маса ВР – 140 г. Довжина гранати – 121 мм. Діаметр гранати – 54 мм. Дистанція ураження уламками – 20–30 м. Дистанція метання – 35–40 м. Кількість осколків – до 1000 шт. Час затримки вибуху – 3,2–4,5 с.



РГО
1 – нижня напівсфера,
2 – верхня напівсфера,
3 – запал типу УДЗ (ударно-дистанційний запал),
4 – кільце з чекою,
5 – важіль

РГО (ручна граната оборонна) – призначена для ураження живої сили в оборонному бою.

За тактико-технічними характеристиками в цілому аналогічна гранаті Ф-1, але відрізняється від неї застосуванням комбінованого ударно-дистанційного підривника.

Тактико-технічні характеристики гранати РГО

Маса – 520–530 г. Маса ВР – 90 г. Час самоліквідації – 3,2–4,2 с. Час далекого зведення – 1,3–1,8 с. Радіус ураження осколками – 50 м. Радіус можливого ураження – 100.



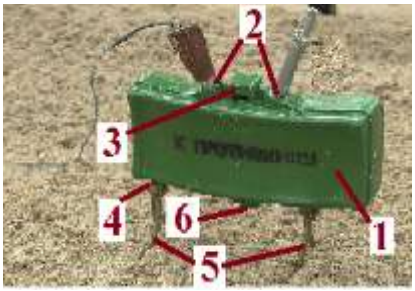
РГН (ручна граната наступальна) – протипіхотна осколкова ударно-дистанційна. Призначена для ураження живої сили в бою. Радіус ураження осколками гранати 15 м, радіус можливого ураження – 35 м. Підривник РГН зводиться тільки через 1,3–1,8 с після того, як буде відпущений запобіжний важіль. Якщо протягом цього часу детонатор відчує відчутний струс, він знімається з бойового взводу і граната не вибухає; це оберігає від нещасних випадків при випадково загубленій поруч гранаті. Далі детонатор переходить у стан, за якого граната вибухає від удару об ціль.

Інженерні боєприпаси





Міна ПМН – *протипіхотна міна нажимна* фугасна із часовим запобіжником (металоелемент). Пошкодження людині під час вибуху міни наноситься за рахунок ураження нижньої частини ноги. Вибух проводиться в момент наступання ногою на натискну кришку міни.
Тактико-технічні характеристики ПМН Корпус – пластмаса. Маса - 550 гр. Маса вибухової речовини (тротил) – 200 гр. Діаметр – 11 см Висота – 5,3 см. Діаметр датчика цілі – 10 см. Чутливість – 8–25 кг.



Тактико-технічні характеристики МОН-50

Маса міни – 2,0 кг. Маса ВР(ПВВ-5А) – 0,7 кг. Кількість осколків – 485/540 шт. Горизонтальний кут розлітання осколків – 54 град. Радіус суцільного враження – 50/58 м. Ширина зони суцільного враження на відстані 50–58 м – 45/54 м. Дальність ураження автотранспорту та людини в ньому – до 30 м. Дальність розлітання осколків у тильному та боковому напрямку – до 40 м. Дальність польоту вражаючих осколків – до 80/85 м.

Міна МОН-50 – призначена для виведення з ладу особового складу супротивника. Ураження людей при вибуху міни завдаються готовими забійними елементами (540 кульки або 485 ролики), що вилітають у напрямку супротивника в секторі по горизонту 54 град на відстань до 50 м. Висота сектора ураження від 15 см до 4 м на граничній дальності. Вибух здійснюється оператором з пульта керування або ж при зачіпанні датчика МВЕ-72, або натяжного датчика серії МУВ, електродетонатора, капсюля-детонатора.



Тактико-технічні характеристики ТМ-62

Корпус – сталь. Маса – 9,5–10 кг. Маса вибухової речовини– 7–7,5 кг. Діаметр – 32 см. Діаметр датчика цілі – 9 см. Чутливість – 200–500 кг.

ТМ-62 – радянська протитанкова міна. Призначена для виведення з ладу гусеничної та колісної техніки супротивника. Пошкодження машинам противника наноситься шляхом руйнування їх ходової частини при вибуху заряду міни в момент наїзду колеса на натискну кришку міни. Міна може встановлюватися як на ґрунт, так і в ґрунт, у сніг, під воду вручну або засобами механізації.

Саморобні вибухові пристрої









Під саморобним вибуховим пристроєм розуміється вибуховий пристрій, у якому хоча б один елемент виготовлений саморобним способом або встановлено непромислову чи нерегламентовану збірку або спорядження.

Реактивні гранати



Протитанкова реактивна граната РПГ-18 «Муха»

Тактико-технічні характеристики РПГ-18

Калібр – 64 мм. Маса – 2,6 кг. Дальність прицілювання – 200 м. Середня дальність – 135 м. Купчастість – 0.4 м. Час, необхідний для бойового застосування – до 10 с. Броня, що пробивається до 30 см.





Ручний протитанковий гранатомет РПГ-27

Тактико-технічні характеристики ручного протитанкового гранатомета РПГ-27

Калібр – 105 мм. Калібр основної частини гранати – 105 мм. Калібр передньої головної частини гранати – 64 мм. Маса гранатомета – 8,3 кг. Довжина гранатомета – 1135 мм. Початкова швидкість снаряда – 120 м/с. Прицільна дальність – 200 м. Дальність прямого пострілу – 140 м. Бронепробивність гомогенової броні, що має динамічний захист, при зустрічі під кутом 60 град – 600 мм.

Артилерійські снаряди



152 мм осколково-фугасний снаряд

Осколково-фугасний снаряд артилерійський снаряд основного призначення для ураження відкритої та за легкими укриттями живої сили і військової техніки противника, руйнування його польових оборонних споруд, пророблення проходів у загородженнях і мінних полях тощо.

Осколковий снаряд або **уламковий снаряд** – артилерійський снаряд основного призначення, при вибуху якого ціль уражається осколками корпусу і частково продуктами вибуху й ударною хвилею. Застосовується в наземній, зенітній, морській артилерії та авіаційному озброєнні для ураження відкритої та тієї, що знаходиться за легкими укриттями живої сили і військової техніки противника, у тому числі літальних апаратів.



Pak 38, 50-мм осколковий снаряд

Фугасний снаряд – артилерійський снаряд основного призначення фугасної дії, при якому ціль уражається продуктами вибуху розривного заряду. Фугасний снаряд зазвичай застосовуються в сучасних артилерійських гарматах калібру понад 152 мм для руйнування міцних оборонних споруд, мінних, дротяних та інших загороджень, командних пунктів, вузлів зв'язку, які мають дерево- або деревокам'яне захисне покриття, кам'яних і цегляних будинків, перетворених противником на опорні пункти; поразки укритої живої сили, вогневих засобів та військової техніки противника в місцях зосередження.



152 мм фугасний снаряд

Міометні міни

Артилерійська міна або **мінометна міна –** боєприпас, призначений для стрільби з міномета. Артилерійська міна не є снарядом.



Мінометна міна калібру 50 мм часів Другої світової війни

Вистріли до мінометів

З осколковою міною. З осколково-фугасною міною. З димовою міною. Із запалювальною міною. З активно-реактивною фугасною міною. З осколковою касетною активно-реактивною міною. З освітлювальною міною.



Мінометна міна калібру 82 мм



120-мм керована мінометна міна Guided Mortar Munition



Агітаційна мінометна міна калібру 82 мм

Міномет Лівенса часто називають «газометом» тому, що з нього випускають балони з отруйними газами. Самохідна артилерійська установка «штурмтигр» називається «бомбометом», оскільки вона стріляє ракетними снарядами. Міна агітаційна не розривається, а просто на певній висоті спрацьовує заряд і вона *розкривається*, вміст (листівки та інше) розсіюється по місцевості. В освітлювальних мін у верхній частині траєкторії викидається парашут та запаюється освітлювальний заряд.

3.5. Ідентифікація наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів

Проблема незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин є однією з найгостріших загроз громадській безпеці в Україні та світі.

Будучи досить вигідним з майнової точки зору промислом (прибутки якого вираховуються мільярдами доларів США), незаконний обіг наркотиків визнається суспільно небезпечним та злочинним більшістю країн світового співтовариства, а у багатьох державах його окремі прояви розцінюються як тяжкі та особливо тяжкі злочини. Особлива небезпека полягає у тому, що особи цього кола об'єднуються у суворо упорядковану систему, яка представляє собою організовані групи або злочинні організації. У процесі функціонування подібні групи та угруповання контролюють осіб, які самостійно вчиняли злочини, пов'язані з наркотиками, та встановлюють міцні організаційні зв'язки між собою, а також монополізують обіг наркотиків на значних територіях. таким чином, незаконний обіг наркотиків руйнує економіку, соціальну сферу, підвищує рівень злочинності, руйнує моральні підвалини суспільства, вражає своїм негативним впливом молодь, провокує конфлікти. Його можна розглядати як загрозу національній безпеці України. Особливу стурбованість в Україні викликає те, що кількість осіб, які незаконно вживають наркотичні засоби або психотропні речовини, поповнюється переважно за рахунок молоді.

Згідно з Законом України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори», **наркотичними** засобами є речовини природного або синтетичного походження, які здатні впливати на психіку, викликати залежність, порушення свідомості та поведінки. **Психотропні** речовини — це хімічні сполуки, що впливають на центральну нервову систему, змінюючи психічний стан особи.

У вказаному Законі України наведено також класифікацію наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів згідно з міжнародними конвенціями залежно від ступеня небезпеки для здоров'я, яку вони можуть становити в разі зловживання ними, а також з урахуванням того, чи використовуються вони з медичною метою. Так, до вказаних предметів відносяться:

1) ***наркотичні засоби*** – це речовини природні чи синтетичні, препарати, рослини, включені до Переліку

наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів» від 6 травня 2000 р. № 770 (далі – Перелік). До наркотичних засобів також належать наркотиковмісні рослини – це рослини виду мак снотворний та роду коноплі. Зловживання наркотичними засобами призводить до захворювання на наркоманію.

2) ***психотропні речовини*** – це речовини природні чи синтетичні, препарати, природні матеріали, включені до Переліку. Психотропні речовини викликають стан психічної залежності та справляють депресивний або стимулюючий вплив на центральну нервову систему, або викликають порушення сприйняття, або емоцій, або мислення, або поведінки, і становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання ними.

3) ***прекурсори*** – це речовини, які використовуються для виробництва, виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, включені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів (ацетон, етиловий спирт, ефедрин, ангідрид оцтової кислоти, соляна та сірчана кислоти, толуол та ін.).

У Переліку, затвердженому постановою Кабінету Міністрів від 6 травня 2000 р. № 770, прекурсори згруповано у два списки.

Список № 1 містить перелік прекурсорів, обіг яких обмежено та щодо яких встановлено заходи контролю. Йдеться про хімічні речовини та їх солі, під час переробки яких можна одержати синтетичні наркотичні чи психотропні речовини: ергометрин, ефедрин, лізергінова кислота, фенілацетон та ін.

У *Списку № 2* Переліку перелічено прекурсори, обіг яких не обмежено, але стосовно них теж установлено заходи контролю. Ці прекурсори (розчинники, окислювачі й інші хімікати промислового чи побутового призначення) використовуються в процесі виготовлення наркотичних або психотропних речовин (наприклад, ангідрид оцтової кислоти, ацетон, етиловий ефір, калію перманганат, сірчана кислота, соляна кислота та ін.).

4) ***аналоги наркотичних засобів і психотропних речовин*** – це заборонені до обігу на території України речовини синтетичні чи природні, не включені до Переліку, хімічна структура та властивості яких подібні до хімічної структури та властивостей

наркотичних засобів і психотропних речовин, психоактивну дію яких вони відтворюють. Зазвичай наркотики–аналоги виготовляють при створенні нового фармацевтичного препарату, під час якого визначається та вивчається низка речовин, що мають порівнювані властивості, але дещо відрізняються своєю молекулярною структурою.

Таблиця I містить переліки особливо небезпечних наркотичних засобів і психотропних речовин (відповідно *списки № 1* та № 2), обіг яких в Україні заборонено, а також переліки наркотичних засобів і психотропних речовин, обіг яких в Україні дозволено лише в цілях і на підставах, визначених законодавством, – список № 3.

Таблиця II містить наркотичні засоби і психотропні речовини, обіг яких в Україні обмежено та щодо яких встановлюються заходи контролю згідно із законодавством (відповідно *списки № 1* та № 2). Ці засоби та речовини надзвичайно небезпечні в разі зловживання ними, але, з урахуванням їх терапевтичної цінності, можуть використовуватися в медичних цілях. Для засобів і речовин з обох списків Таблиці II передбачено однакові заходи контролю.

Таблиця III містить переліки наркотичних засобів і психотропних речовин (відповідно *списки № 1 та № 2*), обіг яких в Україні обмежено, щодо них можливі пом'якшення деяких заходів контролю згідно із законодавством. Це певні наркотиковмісні препарати (*список № 1*) і психотропні речовини (*список № 2*), що є менш небезпечними при зловживанні ними, порівняно із засобами та речовинами таблиці II, і мають більш широке терапевтичне застосування. Для них також передбачено однакові заходи контролю.

Таблиця IV містить прекурсори (*списки № 1 та № 2*), обіг яких в Україні обмежено та щодо яких встановлюються заходи контролю згідно із законодавством. Список № 1 містить хімічні речовини та їх солі, під час переробки яких одержують синтетичні наркотичні засоби чи психотропні речовини, список № 2 – розчинники, окислювачі та хімікати промислового або побутового призначення, що використовуються у виробництві чи виготовленні наркотичних засобів або психотропних речовин. Стосовно прекурсорів встановлено різні заходи контролю - більш суворі щодо речовин зі списку № 1.

Віднесення наркотичних засобів чи психотропних речовин до певної кількісної категорії здійснюється шляхом затвердження Міністерством охорони здоров'я України

спеціальних таблиць. Діючими нині є *Таблиці невеликих, великих і особливо великих розмірів* наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів, які перебувають у незаконному обігу, затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України від 01 серпня 2000 року № 188.

В залежності від кількості виявлених наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів наступає адміністративна чи кримінальна відповідальність:

– ***невеликий розмір*** наркотичного засобу має місце тоді, коли його кількість не перевищує дози для одноразового вживання;

– ***значний розмір*** – це кількість, яка перевищує невеликий розмір, але менша від тієї, коли визнається наявність великого розміру;

– ***великий розмір*** наркотичного засобу – така кількість, вживання якої викликає захворювання на наркоманію (хворобливий потяг до наркотиків) хоча б однієї особи (кількість доз, які потрібно для цього вжити, залежить, головним чином, від виду наркотичного засобу);

– ***особливо великий розмір*** – це кількість наркотиків, яка в кілька разів перевищує великий розмір. У скільки разів – кратність перевищення – визначається на підставі зіставлення суспільної небезпеки (порівняння санкцій) відповідних частин кримінально-правових норм.

Успішне розкриття та розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, передбачає обов'язкову участь висококваліфікованих фахівців – криміналістів, судових експертів, медиків, біологів, хіміків, токсикологів. Їх завдання полягає у виявленні, аналізі та наданні обґрунтованих висновків щодо речовин, які могли бути використані або зберігалися незаконно.

Ідентифікація наркотичних та психотропних речовин є ключовим етапом у встановленні складу злочинів, передбачених Розділом XIII «Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення» Кримінального кодексу України (ст. 307, 308, 309, 311, 312, 314 та ін.). Без встановлення виду речовини неможливо визначити її правовий статус, кількість та кваліфікувати дії підозрюваного.

Інститут спеціаліста в кримінальному процесі України (ст. 71 КПК) дозволяє ефективно залучати фахівців для швидкої і

кваліфікованої ідентифікації наркотичних засобів на всіх стадіях – від вилучення доказів до їх дослідження і оцінки в суді.

Законодавче регулювання (ст. 71 КПК України, Закон України «Про судову експертизу» тощо) чітко визначає статус, права і межі відповідальності спеціаліста, відрізняючи його від експерта. Образно кажучи, спеціаліста можна визначити як «помічника правосуддя»; він не замінює, а доповнює участь експерта і проведення судової експертизи, коли необхідні оперативність або додаткові знання. Державні експертні установи (НДЕКЦ МВС, лабораторії Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками (Держлікслужба України), експертні підрозділи СБУ, митні лабораторії) забезпечені ресурсами та повноваженнями для проведення необхідних досліджень наркотичних речовин.

Під час розслідування злочинів пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, участь спеціаліста є важливою при проведенні таких слідчих (розшукових) дій, як огляд (місця події, приміщення, речей, документів), обшук, освідування, при проведенні допиту; при проведенні таких процесуальних дій, як затримання підозрюваного; відібрання зразків для експертизи.

Під час проведення слідчих (розшукових) дій залучення спеціаліста необхідне для:

1) виявлення, фіксації, вилучення, упаковування наркотиків та предметів – носіїв слідів наркотиків;

2) проведення попереднього дослідження об'єктів;

3) консультування слідчого.

Під час огляду, обшуку нарколабораторії додатковим важливим завданням спеціаліста є забезпечення безпечних умов для роботи членів слідчо-оперативної групи. Метою участі спеціаліста при допиті, зокрема, є допомога у з'ясуванні інформації про особливості виготовлення синтетичних наркотичних засобів, про рівень спеціальних знань допитуваної особи, допомога щодо правильної фіксації наданих показань та їх оцінювання слідчим.

На практиці залучення спеціаліста здійснюється наступним чином:

спеціаліст виїжджає на огляд, на обшук, виявляє та попередньо ідентифікує наркотик на місці, допомагає вилучити важливі докази;

далі експерт у лабораторії проводить ґрунтовне дослідження (експертизу) і надає свій висновок.

В подальшому при розгляді судом кримінального провадження спеціаліст і експерт можуть бути допитані для роз'яснень щодо проведених ними під час розслідування дій, наданих довідок і висновків. Вказаний підхід забезпечує як швидкість реагування (завдяки спеціалісту), так і належну процесуальну доказовість (висновок експерта) у боротьбі з незаконним обігом наркотиків в Україні.

Спеціаліст, залучений до кримінального провадження, виконує такі основні функції:

– огляд і вилучення зразків на місці події, під час обшуку; при затриманні особи;

– проведення експрес-аналізу речовини з метою попереднього визначення її належності до наркотиків;

– відібрання зразків для проведення судово-хімічної експертизи, яка включає якісний та кількісний аналіз виявлених і вилучених речовини.

Як свідчить слідча практика, при вилученні наркотичних засобів правоохоронцям іноді доводиться мати справу з дуже великими їх партіями. Деякі слідчі вважають, що вибір зразків речовин, наявних у достатньому обсязі, не потребує наявності якихось знань і використання спеціальних прийомів. В результаті цього вибір зразків має спрощений характер: наприклад, дренаж верхнього шару рідини проводиться без врахування осідання важких фракцій, або від маси неоднорідної сипучої речовини відбирається лише одна проба тощо. Через це на експертизу надходять зразки речовин, які не є репрезентативними, що призводить до неповноцінних, отже й недостовірних висновків, викликає необхідність додаткового відбору проб, що призводить до затягування дослідження та розслідування в цілому.

Задля усунення подібних недоліків при відборі зразків слідчий повинен використовувати допомогу спеціаліста. Так, за участю останнього здійснюється підготовка достатньо репрезентативного набору зразків шляхом вилучення серії проб з декількох точок маси речовин (матеріалу), при цьому процес вилучення докладно має бути описано у протоколі слідчої (розшукової) дії.

Рекомендації щодо вибору зразків різних матеріалів та речовин для криміналістичного дослідження наведено у спеціальній літературі. Так, вибір предметів, які мають однакові органолептичні ознаки (зовнішній вигляд, запах), здійснюється наступним чином. Якщо пакетів (об'єктів) менше 10, то всі

зразки приймаються для дослідження; якщо вибрано від 10 до 100 пакетів (об'єктів) - 10 зразків. Якщо є 100 і більше пакетів (об'єктів), то відбирається така їх кількість, яка дорівнює квадратному кореню від загальної кількості, округляючи до більшого найближчого цілого числа. Наприклад, якщо в наявності є 127 пакетів, слід вибрати 12. Вказане стосується як об'єктів рослинного походження, так і ампул, таблеток. У тексті протоколу повинен бути вказаний факт і спосіб відбору зразків.

Дослідження наркотичних та психотропних препаратів зазвичай проводиться методами тонкошарової, газової та рідинної хроматографії, інфрачервоної (ІЧ) та ультрафіолетової (УФ) спектроскопії.

Основними методами, які використовуються в ідентифікації наркотичних речовин, є:

– *тонкошарова хроматографія* (ТШХ), яка дозволяє виявити основні групи наркотиків;

– *газова та рідинна тонкошарова хроматографія з мас-спектрометрією* –високоточний метод для встановлення структури речовини;

– *інфрачервона спектроскопія* – допомагає виявити специфічні функціональні групи у молекулах;

– *імунохімічні тести* – для швидкої діагностики (експрес-аналіз).

На початкових стадіях досудового розслідування (під час огляду місця події, призначенні судових експертиз, обшуку та ін.) спеціаліст особливо затребуваний для оперативної ідентифікації речовин і технічної допомоги слідчому. Закон прямо дозволяє за невідкладних обставин провести огляд місця події ще до внесення відомостей до ЄРДР (Єдиного реєстру досудових розслідувань) і отримати довідку або висновок спеціаліста щодо знайдених (виявлених) речовин (ч. 3 ст. 214 КПК).

Практично це реалізується так: якщо під час огляду місця події або обшуку виявлено підозрілу речовину (порошок, таблетки, рослини та/або їх частки), слідчий може залучити спеціаліста (спеціаліста-криміналіста або хіміка). Спеціаліст на місці проводить попереднє дослідження, наприклад, експрес-тест на наркотик за допомогою хімічних реагентів або портативного аналізатора. Такі дії часто здійснюють співробітники експертної служби МВС України (ДНДЕКЦ), виїжджаючи на проведення обшуку у статусі спеціаліста. Наприклад, при ліквідації підпільної нарколабораторії експерт-криміналіст може прямо на місці зробити попередній аналіз

виготовлених речовин і *встановити їх вид (героїн, метамфетамін або амфетамін, опій та ін.).*

Попереднє дослідження наркотичних речовин можна проводити за допомогою набору експрес-тестів. Наприклад, набору тестів «Politest», що складається з 11 експрес-тестів і дозволяє визначити найпоширеніші наркотичні речовини.

Вказаний набір складається з контейнера та приєднаного до нього корпусу, що містить ампули з відповідними реагентами. Невелику частину досліджуваної речовини поміщують у контейнер; після натискання відповідних кнопок у корпусі ампули з реагентами розбиваються, а реактиви з них потрапляють у контейнер і вступають у контакт з досліджуваною речовиною. У випадку наявності наркотичного засобу у досліджуваному об'єкті рідина в контейнері забарвлюється у відповідний колір. На кожну наркотичну речовину є свій тест. Таким чином, послідовно протестувавши досліджувану речовину через всі тести можна визначити конкретну наркотичну речовину або групу речовин. Тому остаточний висновок про належність досліджуваної речовини до наркотиків може бути зроблено лише в результаті лабораторного дослідження (експертизи).

На місці виявлення/вилучення наркотичних речовин і обладнання, за допомогою якого їх виготовляли, спеціаліст-криміналіст здійснює попереднє дослідження наркотиків, і результати оформлює у вигляді довідки. Така довідка спеціаліста містить попередній висновок щодо характеру речовини (наприклад, «вилучений порошок за результатами польового тесту містить наркотичний засіб – героїн») і долучається до протоколу слідчої (розшукової) дії як додаток.

Усі дії спеціаліста під час проведення процесуальних дій документуються: він допомагає правильно вилучити, зафіксувати і упакувати сліди та речові докази, може сфотографувати та надати допомогу у описі виявлених і вилучених об'єктів. Спеціаліст має право вимагати занесення до протоколу процесуальних дій своїх зауважень щодо вилучення доказів. Наприклад, зазначити, що певна речовина потребує особливих умов зберігання, або вказати вагу та колір порошку при вилученні. На цій стадії спеціаліст виступає як технічний експерт на місці події, забезпечуючи швидке виявлення ознак злочину. Водночас судовий експерт на цьому етапі ще не залучений офіційно – його черга настане пізніше, коли зібрані зразки передадуть експертові для повного лабораторного дослідження (експертизи). Після вилучення речових доказів,

коли кримінальне провадження вже розпочато, призначається судова експертиза наркотичних речовин. На цьому етапі вступає в дію саме експерт, який проводить глибокий лабораторний аналіз ідентифікованих зразків.

Результатом роботи спеціаліста у кримінальному провадженні є надання висновків, довідок, пояснень, консультацій.

Відповідно до змін до чинного Кримінального процесуального кодексу України, внесених Законом України від 09.10.2024 № 4009-IX «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо оптимізації діяльності спеціалістів у кримінальному провадженні», спеціаліст надавати довідки, висновки з питань, що належать до сфери його знань, щодо ідентифікації особи, зброї, бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв, слідів вибуху або пострілу, *наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів*, сильнодіючих лікарських засобів. Відповідно до статті 300 КПК висновок спеціаліста має відповідати вимогам до висновку експерта.

Висновок спеціаліста, за умови дотримання необхідних вимог, може визнаватися документом-доказом (джерелом доказів) у кримінальному провадженні про кримінальні проступки (ст. 298-1, ч. 2 ст. 71, п. 7 ч. 4 ст. 71 КПК). У кримінальному провадженні щодо злочину висновок спеціаліста, як й інші процесуальні джерела доказів, вказані у статті 298-1 КПК, можуть бути використані не інакше, як на підставі ухвали слідчого судді, яка постановляється за клопотанням прокурора.

Таким чином, спеціаліст не замінює експерта у питаннях доказування, але доповнює слідство своїми спеціальними знаннями, особливо на початкових етапах розслідування, коли оперативність у вирішенні певних питань може мати важливе значення для подальшого успішного розслідування і встановлення всіх обставин кримінального правопорушення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ І РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.
3. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text.
4. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 2822. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19.
5. Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори : Закон України від 15.02.1995 № 60/95-ВР. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/60/95-%D0%B2%D1%80#Text.
6. Перелік наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів : постанова Кабінету Міністрів України від 06.05.2000 № 770. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/770-2000-%D0%BF#Text.
7. Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України : наказ МВС України від 03.11.2015 № 1343. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15.
8. Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України : наказ МВС України від 06.07.2017 № 570 {Із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства внутрішніх справ № 403 від 20.05.2020}. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17.
9. Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події : наказ МВС України від 03.11.2015 № 1339.
10. Інструкція про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події : наказ МВС України від 03.11.2015 № 1339. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15.

11. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (актуальна практика). Рішення, внесені до ЄДРСР, за листопад 2024 року / упоряд.: управління аналітичної та правової роботи Касаційного кримінального суду департаменту аналітичної та правової роботи; голова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду О. П. Марчук. Київ, 2024. 37 с.

12. Участь спеціаліста-криміналіста під час проведення окремих слідчих (розшукових)дій : навч. посіб. / [Є. Ю. Свобода, А. В. Кофанов, А. В. Самодін та ін.]. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2018. 442 с.

13. Досудове розслідування кримінальних проступків : метод. рек. / [С. С. Чернявський, М. С. Цуцкірідзе, Р. М. Дударець та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 160 с.

14. Енциклопедія судової експертизи / [Н. І. Клименко та ін.]. Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2013. 182 с.

15. Експертизи у кримінальному провадженні : наук.-практ. посіб. / [кол. авт.: А. В. Столітній, С. В. Шмаленя, Н. В. Нестор та ін.] ; за заг. ред. А. В. Столітнього. Київ : Норма права, 2020. 308 с.

16. Збирання біологічних слідів людини під час огляду місця події : метод. рек. / Я. В. Фурман, М. В. Нечеснюк, В. В. Юсупов. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. 37 с.

17. Участь спеціаліста в розслідуванні порушень законів та звичаїв війни : наук.-практ. посіб. / [М. В. Нечеснюк, А. А. Саковський, А. А. Вознюк та ін.]. Київ, 2023. 114 с.

18. Криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних проступків : практ. посіб. / кол. авт. ; за заг. ред. В. В. Чернєя. Київ, 2022. 177 с.

19. Уніфікування судово-експертної діяльності у кримінальному провадженні в країнах із різними правовими системами : практ. посіб. / за заг. ред. І. П. Красюка, С. Г. Кримчука, Н. М. Ткаченко, С. С. Чернявського, Ю. О. Чечіля. Київ : НАВС, 2023. 120 с.

20. Дії поліції у разі виявлення зброї та вибухових пристроїв або слідів їх застосування : практ. посіб. / кол. авт. ; за заг. ред. С. С. Чернявського, О. Г. Рувіна, Б. Б. Теплицького. Київ : НАВС 2019. 148 с.

Навчальне видання

ЦУЦКІРІДЗЕ Максим Сергійович,
ШЕВЧИШЕН Артем Вікторович,
ЄФІМЕНКО Ігор Миколайович та ін.

НАДАННЯ СПЕЦІАЛІСТОМ ДОВІДОК І ВИСНОВКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЩОДО ІДЕНТИФІКАЦІЇ ОСОБИ, ЗБРОЇ, БОЙОВИХ ПРИПАСІВ, ВИБУХОВИХ РЕЧОВИН, ВИБУХОВИХ ПРИСТРОЇВ, НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН, ЇХ АНАЛОГІВ І ПРЕКУРСОРІВ

Методичні рекомендації

Підписано до друку 25.07.2025.
Формат 60х84/16. Папір офсетний.
Обл.-вид. арк. 7,25. Ум. друк. арк. 6,74